وارلیق

آیلیق تورکجه‌وفارسجا فرهنگی نشریه
مجله ماهانه فرهنکی فارسی و ترکی‌آذری
تیر و مرداد-۱۳۵۸

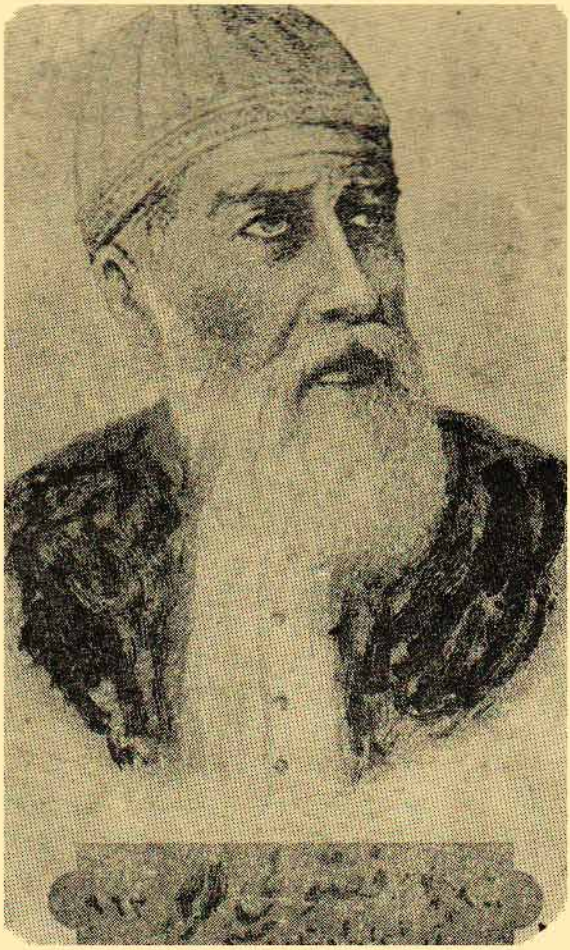

تورك شعرو ادبیاتی‌نین شکسپیری صاییلان وشرقین اوچ اساس دیلینده
شاه‌اثرلریارادان بویوك آذری‌شاعری فضولی (۱۵۵۶ - ۱۴۹۳)

ایچینده کیلر

(فهرست)

۱ـ سهنددن گورچایلی‌یه.
۲ـزنگین یوخسوللار:دکترحمید نطقی.
۳ـ وقت تبریز: ح.دبیران.
۴ـ آذربایجان ادبیات تـاریخینه بیر باخیش(۲) دکتر جواد هیئت
سید عظیم شیروانی‌نین فضولی باره سینده یازیسی .
۵ـ استاد شهریار وقاچاق نبی.
۶ـ مدینه گلگون دان: یاد یمادوشدی
۷ ـستارخانین قبری اوستده.
۸ـ فصلی‌ازکتاب گذشته چراغ راه‌آینده
۹ـ ترهاتا اینانما: ح. ساهر.
۱۰ـیورت ماهنیسی.ح.ساهر.
۱۱ـ عقرب گجه سی: دکترحمید نطقی.
۱۲ـ اووچو : گ. صباحی.
۱۳ـ تیریزیم: ح. خوشقون
۱۴ـ غزل: واله
۱۵ـ وطق عشقی: مظفر.
۱۶ـ معرفی کتاب‌وخبرلر

وارلیق

آیلیق تورکجه‌وفارسجا فرهنگی نشریه
مجله ماهانه فرهنگی فارسی وترکی‌آذری

اوچونجی ودؤردونجی صایی. تیرومرداد ـ ۱۳۵۸

سهنددن کورچایلییا

همشهریلردن بیرچوخلاری، ئولمز خلق‌شاعری سهندین‌بوگونه قدرچاپ‌اولمامیش شعرلریندن نمونه‌لر وئرمگی ایسته میشلر. همشهریلرین ایستکلرینه جواب،بونمره‌میزده شاعرین «قارداشیم‌علی‌آقا کورچایلییا جواب» شعرینی درج ائدیریك. سهند بوشعری ایللر اول، علی‌آقا کورچایلینین « فیللر ده‌آغلاییر » شعرینه جواب شکلینده یازمیشدر. گله‌جك سایبلار یمیزدا شاعرین چاپ اولمامیش شعرلریندن گینه نمونه لر وئرمکی وعده ائدیریك.

انسانلیغی تحقیرائدن‌آلچاقلیغی‌یخ،از — بالله‌یاشاماق‌یئرده‌سورو‌کلنمه‌گه‌دگمز!

« ت . ف . »

اوچ ساعتدر، گنجه‌یاریدان‌کنچیب — الیمده قلمیم ، قارشیمدادفتر ،
مکتوبوم بیتمه‌دن یاتمایاجاغام — گؤزلریم تؤکولوب چیخسادا اگر .

✡✡✡

بو گونلرگؤزلریم آغرییا گلیب — اوخویا بیلمیرم . یازا بیلمیرم
قارانلیغا عادت ائدندن بری — قاماشیر ، ایشیغا باخا بیلمیرم .

✡✡✡

بوگونلر«ادبیات۱ ..» الیمه چاتدی — یولداشیمدان او خوماسین دیله‌دیم.
«فیللرده آغلاییر» آدلی شعیر وار، — دئدی-«کورچایلیدان»-اوخو،سؤیله‌دیم.

✡✡✡

اوخودی شعریوی قارداشیم منه — اوخودوقجادندیم - گوزووه دؤنوم
قوی‌دوروم دولانیم،دؤنوم باشووا — شعریوه، نوزیوه ، سوزووه دؤنوم.

✡✡✡

اوخودو شعریوی من‌قولاق‌آسدیم — بوکولدوم، آچیلدیم، نه حالاقالدیم
آغلار گؤزن‌کیمی شاهین‌گؤزووی — اوجالاسان قارداش، منکی‌اوجالدیم.

✡✡✡

سنی آغلار گؤردوم کونلوم سئویندی
بلی، آغلاماق وار گولمکدن یئی در

قارداشین‌دا آغلار گؤرن سئوینر!
بومعنانی آنجاق آزآدام بیلر .

✡✡✡

دنمیشلر: «درداهلی، درداهلین‌تانیر»
دردیوی دویورام، سنی آغلادان

بیلیرم کیملر در آغلادرسنی
چوخداندی، چوخداندی‌آغلادیرمنی.

✡✡✡

بلی ، گووندیگیم اوجاداغلارا
عمرومون میوه‌لی ـ گوللی باغیندا

تکجه‌لا قاریاغمایيب ، دولوداياغيب
نه بيرياريا‌ق قاليب، نه پيتا۲ قاليب .

✡✡✡

گیلنیلی دگیلم نوزگه‌دن من‌ده
یولوندا باشیمدان، جاندان کئچدیگیم

نه گليب باشيما ، نوزومدن گليب.
اورکيمدن گليب ، گوزومدن‌گليب.

✡✡✡

قارتال دوغولوبان، قارتال بؤیودوم
قول‌ـقانادیئتیریب‌اوچماق‌ایسترکن

دئديم گويلر اولسون مسکنيم گرک
دئديلر: «ايلان تک گرک شورونمک»

✡✡✡

آغلا، قوی‌آغلاییم، قوی‌آغلاسینلار
دولسون‌یئراوزونون‌دایاک ـ دئشیگی

آخسين گوزياشيميز عمانا دؤنسون
«سورونلر» بلکه بوغولسون، ئولسون.

✡✡✡

حیاتین قانونی دگیشمز قارداش
باخماشاخ‌ـماخ‌دوران بوز«هیکل»لره

قوی، اوزو قارالارئوزون گوسترسين
گون چيخسا، هاميسی ارييز يقين .

✡✡✡

هرلحظه، هرساعت‌گلیب‌کجدیکده
میلیونلار دنیایا گلیب گئدیرلر

بلکه يوزلر آدام ئولور دنيادا
قونوب ـ کوچکديگينی‌کيم بيلير، اما!

✡✡✡

معنالاندیرانلار انسان حیاتین
یوز ایللرکئچسه‌ده، مین‌لرایل گلسه

اگر « نسيمی » لردگيل‌بس کيمدی ؟
«ديری» لرئولورلر، اونلار ديريدی .

✡✡✡

بیراخیبسان بیراخ « ئوتریلری »۳
اورکلره قازسا سوزون صنعتکار

ابدی انسانا، ابدی سوز ياز
عالم‌ده پوزولسا ، اوسوز پوزولماز.

✡✡✡

بیر پلاکادائیله ، بیربایراق‌ائیله
«سورونمگی » تکلیف ائیله‌ینلره

الونده «گورکی» نین «شاهين نغمه‌سين»
قی وور، قوی‌اوتانسين، سسين گيزله‌سين

✡✡✡

سنی آغلار گوردوم کونلوم سئویندی
بلی، آغلاماق‌وارگولمکدن یئی در

قارداشين‌دا آغلار گورن سئوينر ؟
بومعنانی آنجاق آزآدام بيلر .

✡✡✡

آلقیش مرد یاشاییب، مرد نوللره
قارقیش قورخاقلارین رذالتینه

« آلقیش قوچاقلاریـن دلیلیگینه »
قارقیش ایکی اوزلونون دوغان‌ایلینه

✡✡✡

یاز، یازاق قارداشیم الیوه دؤنوم
بیلسین رذا لتین دویورام۴ من‌ده

یازاق قوی بیلسین «او» آلچاق‌یاراماز
بیلسین کی حقیقت سرحد تانیماز.
تهران - ۵ اردیبهشت ۱۳۴۷

غزل

میرمهدی سیدزاده

وطنیم

گزیب منیم وطنیمده، دولان، هرعادتة باخ
بوقارداش اللری‌گور، دوستلوغا، سعادته باخ،
گیرنده هرالوه، بیرحاتمی گتیرنظرة،
آچیق اورکلری، دریا قدر سخاوته باخ.
دولان سن اللری، گزکندلری محبت ایله،
چالیشقان اللری‌گور، صنعته، مهارته باخ.
گوزه للرتولکه‌سیدر، سئوگی یوردی دور وطنیم،
گوزه‌للرینده‌کی صاف قلبی‌گور، لطافته باخ.
گیراودلو قلبینه میرمهدی‌نین، سن‌آی گوزه‌لیم،
محبتله یانان گون کیمی حرارته باخ.

۱ــ اینجه صنعت ادبیات‌مجله‌سی. ۲ــ کول‌ــ بوته. ۳ــ‌ئوتری، بوردا
فرصت‌طلب وقوندارما آدام‌ئچرینه ایشله دیلیر ۴ــ احساس‌ائدیرم

دیلیمیز حقینده

ح.ن. آلتای

زنگین یوخسوللار

وارلیقدا مقاله و تحقیقلرین قیمتینی دائما ترجیح ائتمکده یز. بوتحقیقی مقاله اهمیتی اعتبارایله بوقاعده دن استثنا اولدو.

بیزیم دیل مسئله‌میزی بیرنئچه جمله‌ده خلاصه ائتمك ایسته‌سك بونقطه‌لری آچیق اولاراق اعلان ائتمه‌میز گره‌کدیر.

۱ـ دانیشیق دیلیمیزین منع وقدغن اولماسینا مطلقاً تحمل انده‌بیلمه‌ریك. دیلیمیزی تحقیر ائله‌مه‌له‌رینه، هئچ بیرکسین حقی واجازه‌سی یوخدور. دیلیمیز، هریئرده، ائوده، ائشیك‌ده، مدرسه‌لرده، اداره‌لرده، رسمی وغیررسمی متصور هربیریئرده وهرمقامدا بیزیم هویت وشخصیتیمیزین آیریلماز بیرپارچاسی اولاراق قیدسیز ـ شرطسیز دانیشیلاجاق وبو طبیعی حقیمیزی استعمال ودیلیمیزدن استفاده یولوندا هرهانسی‌بیرمانع چیخاردان، خائن وایران ملتینین شانلی بیرعضوی (آذربایجانلیلاری) تحقیرائتدیگی ایچون بودولت وملتین جان‌دشمنی‌دیر.

هابئله بوتون فرهنگی وقومی خصوصیتلریمیزده رسماً تانیلمالیدیر، موسیقی‌میزی تئاتریمیزی، داستان‌لاریمیزی، تاریخی وعنعنوی قیمتلریمیزی دانماغاهئچ کسین حقی یوخدور.

۲ـ جمعی ارتباطات واسطه‌لرینده تورکی دانیشان ایرانلیلارین نفوسی نسبتینده دیل وفرهنگ وصنعتیمیزه گره‌ك یئروئریلسین. یومیه روزنامه‌لر، مجله‌لریمیز گره‌ك اولسون. بیزیم دیلیمیز، فرهنگیمیز، صنعتیمیز مغدور اولدوغوندان دولت بو یولدا بیزه غدر و زیانیمیزی تلافی ائتمك ایچون کومك ائله‌مه‌لیدیر. رادیووتلویزیونین ملی شبکه‌سینده بیزه ئوز دیلیمیزده خطاب اولونماسی لازمدیر. «سکوت توطئه» سینه‌صون وئریلمه‌لیدیر. مطبوعاتیمیزین یاییلماسیناقارشی چیخان اللرکسیلمه‌لیدیر.

۳ـ بیزدونن وجوداگلمیش بیرقوم‌دگیلیك. بیزیم چوخ‌غنی وگنیش بیرادبی‌ویازی

دیلیمیزوار. دکترمحسنی لر، عبدالله مستوفیلروپهلوی آریاچیلیغینادلاللیق ائدن ئوزوموزدن چیخان اوچ دورت ئولکه وملت خائنینین سیاست‌لرینه وارث چیخانلار بیلمه‌لی‌درلر که بیزی‌یازماقدان محروم‌قویدوقلاری سببیله بیز قیصاً بیردوراقلاما وتردد دوره‌سیندن‌صونرا ئوزمالیمیز ادبی ویازی دیلیمیزین غنی ارثیه‌سینه صاحب‌چیخاجاغیق. بوناصول وصاغ ایده‌اولوژی‌لر بهانه‌سی‌ایله مانع اولا بیلمه‌یه‌جکلر. بیزیم دیلیمیزی بوافسونلارلاباغلایا بیلمزلر. دیلیمیزین غنی‌لیگینی مدافعه‌ایچون عینی‌دلیللری هم سووءت آذربایجانینین صلاحیتلی عالم وتئوریسین‌لریندن نقل‌ائده‌جگیك هم‌ده‌باشقاملت‌وایده اولوژیلره‌منسوب فیلولوقلاردان. بودفعه‌دیلیمیزی‌دانیشماق، یازماق‌وگئچمیشمیزله علاقه‌لنمك «گناهی»ایله بیزی نه «کمونیست» نه‌ده «پان‌تورکیست» لیك بهانه‌سیله بوغابیله جکسینیز. بو زنگین (غنی) یازی‌دیلیمیزی یادیمیزا سالماق‌ایچون بوصفحه‌لرده بحثیمیز دوام ائده‌جك. ایندی سووءت آذربایجانینین بویوك عالملریندن‌بیریسینی بوباب‌دا شهادتـه چاغیریرام. اوزون مقدمه‌نی‌همان‌عالمین ئوزدیلی وکلمه‌لری ایله‌نقل‌ائدیرم. نقل‌قول‌دان صونرا گؤره‌جگیك که دیلیمیز نه‌درین باغلارلاگئچمش و وارلیغیمیزا باغلیدر وبیز هونظردن نه‌قدر غنی‌بیر مدنیت وفرهنگین وارثلری‌ییك، دیلیمیز بیرقبیله دیلی دگیل ـ هله تحقیر ایله‌دئدیکلری «لهجهٔ محلی» هئچ‌دگیل. بویوك بیر گئچمیشین‌زنگین‌ادبی‌بیریازی دیلی‌دیر. مقایسه‌ائتمك ایسته‌سه‌لر بئله‌اونلارا خبروئره‌ك که‌بومقایسه‌قاباقجادان‌امیرعلی‌شیرنوائی‌طرفیندن اولوب‌بئله!

« **ق. باقراوف** » ون«آذربایجان‌دیلینده‌فعللرین له‌قسیك ـ سه‌مانتیك انکشافی» آدلی مونوغرافیاسیدان[1] گنیش بیرپارچانی یازیمیزا آلیریق:

...آذربایجان دیلی فورمالاشماسینین‌ایلك دؤرلرینده بیرصیرا قبیله غروپلاری (گروهلاری) و اونلارین دیلی‌ایله باغلی اولموشدور. بوئه‌تنیك (قومی) غروپلاردا ۷ـنجی‌عصردن باشلایاراق حاضرکی‌ایران وسووءت‌آذربایجانی اراضیسینده یئرلشمشدیلر.

تاریخی منبعلره اساساً دئمك‌اولارکه هله ئه‌رامیزدان اول آذربایجاندا تورك‌دیلینده دانیشان‌طاینه‌وقبیله‌لروار ایمیش. تاریخچیلر ۷ـنجی عصرده‌ساسانیلر دؤلتینین‌قوشونلاری ایچریسینده‌تورکلردن‌عبارت‌سواری‌دسته‌لرینین‌اولدوغونی‌قیدائدیرلر. تورك‌دیللی‌قبیله‌لرین آذربایجان اراضیسینده یئرلشمه‌سینه‌قدرئولکه‌ده‌انسیت(رابطه)واسطه‌سی کیمی‌مختلف‌محلی قبیله‌لرین‌بواراضییه آخینی‌سلجوقلاردان باشلایاراق مونغوللارین (مغوللارین)ایکینجی یوروشوندن صونرایا قدر دوام‌ائتمیشدیر. بونونلابئله‌مونغوللارین ایکینجی یوروشوندن آزصونرائولکه‌یه‌تورك‌دیللی‌خلقلرین یئنی آخینی باشلایبر. بئله‌که یارانمیش اولان تورك دیلینین ـ آذربایجان دیلینین‌بیرصیرا سیاسی‌واقتصادی‌شرایط‌نتیجه‌سینده‌تاثیردایره‌سی گنیشله بیروقوتله‌نیر. آذربایجان دیلی یئرلی خیردا دیللری صیخیشد یراراق‌عمومی‌دانیشیق‌دیلی

---

[1] معارف نشریاتی. باکی ۱۹۷۱ صفحه ۳ ودالیسی.

موقعینه گلیر بئله لیکه ده بوتون آذربایجاندا یاشایان خلقلر ایچون آنلاشیلاجاق بیر دیل اولور.

تاریخی حقیقتلر ودیل فاکتلاری (واقعیتلری) ثبوت ائدیرکه تورک دیلی (آذربایجان دیلی) ثوزونون ابتدائی مرحله سینده له قسیك (قاموسی) ترکیبی فونه تیك (صوتی) و غراماتیك (دستوری) فورمالاشماسی اعتباری ایله واحد ثابت ادبی دیل شکلینده اولمامیشدر. بئله که بودیلده دانیشان وصونرالار آذربایجان دیلینین ترکیبینه داخل اولان تورک دیللی قبیله لرین ثوزلری ده واحد عینی جنسلی (هم جنس) قبیله لر اولمامیشلار.

آذربایجانا ایلك دفعه گلن سلجوقلار اساس اعتباری ایله اوغوزلارا منسوب ایدیلر. لکن سلجوقلاردان صونرامونغوللارلا برابر آذربایجانا جیغاتایلارو اویغورلارداگلمیشدیلر. آذربایجاناگلن بوقبیله لرین دیللری (مونغولجادان باشقا) اوزون مدت همین قبیله لرین ثوز آرالارینداا نسیت واسطه سی اولموش اونلارین خصوصیتلری جنوب غرب غروپی (گروهی) دیللری طرفیندن صیخیشدیریلیب چیخاریلانا قدر بو پروسه س دوام ائتمیشدیر. آقادمیك (آکادمی عضوی) ا.ن. ساموپلوویچ حقلی اولاراق قید ائدیرکه بوگونده زاقافقازیا آذربایجانیندا مختلف منشاءلی تورك لهجه لرینین قالیقلاری ثوزعلامتلرینی ساخلاماقدادر. اصلینده بونلار تمامیله باشقا ئه تنیك غروپلارین خصوصاً شمال ـ شرق اویغور غروپی دیللرینین علامتلری کیمی تصورائدیلیر. عینی فکری پ.م. ملیوراند کی ده تصدیق ائدیر. حقیقت ده ایسه همین تورك دیللی قبیله لر زمان گئچدیکجه اوغوزکوتله لری غروپی ایچه ریسینده اریییب گئتمیش اونلارین دیل خصوصیتلرینین ایزلری ایسه معاصر آذربایجان دیلینین مختلف دیالقتلرینده (لهجه لرینده) ساخلانماقدادر.

او زمانداندان ئیرله شیب قالمیش قبیله لرین ایزلرینی بوگونکی سووءت و ایران آذربایجانینین طوپونومیکا وئه تنامیکاسیندا (اراضی وقبیله وقوملارا وئریلن آدلاردا) گؤرمك اولار. هله ۱۵ـنجی عصرین آخرلاریندا بئله آذربایجاندا بیرصیرا تورك دیللی قبیله لرین آدلاری قیده آلینمیشدی. اوجمله دن قاجار، ذوالقدر، ترکمن، ایات، آلپااوت، قازاخ و باشقالارینی گؤسترمك اولار.

بوقبیله آدلاریناحال ـ حاضردا یاتمامیله یاقسماً دگیشیلمیش فورمادا (سووءت) رهسپوبلیکالار (ینین) مختلف رایونلاریندا (ناحیه لرینده) تصادف ائدیلیر. مثلاً بایات، جلایر، قبچاق، جیغاتای، موغول، موغال، خالاج وسایره کیمی آدلار آذربایجان خلقینین ترکیبینه داخل اولان قبیله آدلارینین قالیقلاریدر.

۱۹ـنجی عصرتاریخچیلریندن ای. وارانووسکی گئچمیش قوبا ناحیه سی سرحدیندن دانیشارکن گؤسته ریرکه همین ناحیه جنوب طرفیندن چیگیل چاییناقدر اوزانیر. باشقا بیرئرده قید ائدیلیرکه چیگیللر قارلوق بویوندان اولوب ماوراءالنهر حوزه سینده یئرله شن قبیله لردن بیری صاییلیر.

۱۸-۱۳نجی عصرلرده‌یاخین واورتاشرق‌ده‌ائله‌جه‌ده وولقاساحلینده‌بویوك‌دولتلرین یارانماسی نتیجه‌سینده تورك‌دیلینین‌ده نفوذی‌آرتیر واوفارس وعرب دیللرینین رقیبینه چوورییلر. اوللر معیشت‌ده قبیله‌لر آراسیندا بلاواسطه انسیت واسطه‌سی‌کیمی ایشله‌دیلن تورك دیلی مونغول استیلاسی دؤرونده اوچ‌اساس‌دیلدن ـ فارس‌عرب ـ بیری‌کیمی‌بدیعی ادبیات‌دا ودولت قورولوشوندا ئوزونه یئرقازانیر حتی هولاکولرین حاکمیتی دؤرونده آلتون‌اوردا یارلیقلاری (یرلیقلری) تورك‌دیلنده یازیلیردی.

تورك دیلینی ئویرنمه‌گه اولان‌حیاتی طلبات‌له‌قسیکوغرافیا (قاموس‌یازماایشی) و غراماتیکایا عاید بیرصیرا اثرلرین‌میدانا چیخماسینا تکان وئردی. بواثرلر تورك دیلینی ئویره‌نمك‌ایچون‌واسطه‌صاییلدی. بودیلی‌بیلمه‌دن‌جمعیتده‌ایره‌لی‌له‌مه‌یین‌ممکن‌اولمادیغینی اوزمان هرکس حس ائدیردی.

بئله‌لیك‌له آیدین‌اولورکه‌آذربایجان دیلی یاراندیغی‌ابلك دؤرلردن بئله‌باشقاتورك دیللری ائله‌جه‌ده عرب وفارس دیللری‌کیمی مهم‌انسیت واسطه‌سی اولاراق ئوزونی گؤسترمیشدیر.

آذربایجان دیلینی‌باشقاتورك دیللری‌ایله مقایسه‌ائتمك واونون ایلك‌تشکل‌دؤرونی آیدین‌لاشدیرماق ایشینده بیزه تورك دیللرینه عاید بیرصیرا یازیلی آبده‌لر اونلارین آراشدیریلماسی(تحقیق‌وپژوهش)کؤمك‌ائتمیشدیر. بوایش‌ده‌تاریخی ـ مقایسه‌لی‌مه‌تودان استفاده ائتمك لازم‌گلیر.

یئری‌گلمیشکن قیدائتمك لازمدرکه تاریخی‌مقایسه‌لی مه‌تود(روش) تورکولوگیادا (تورکولوژی‌ده) بعضاً اوقدرده آیدین تصور اولونمور. بورادا بیرطرفلی‌لیك ناقصلیك‌ده ئوزونی‌گؤسته‌ریر. بومناسبتله ا.ك. بوروووکروین قیدینه دقت یه‌تیره‌ك: «تاریخی ـ مقایسه‌لی مه‌تود چوخ زمان بسیط‌لشمیش شکلده تصور اولونور. بئله‌که بومه‌تودون ماهیتی تجربه اولونموش آیری ـ آیری فاکت‌لارین مقایسه‌سی دئمك‌دگیلدیر. فاکتلار، معاصر تورك‌دیللری، ائله‌جه قدیم‌دیللرین یازیلی‌ماتریاللاری‌ایله مقایسه‌ائدیلمه‌لیدیر.» بومسئله‌دن بحث ائدن س.ی. مالووون‌دا آشاغیداکی‌قیدلری چوخ‌ماراقلی‌در. اویازیر: «بیزیم معلوماتیمیزین ناقص‌لیگی اوزوندن بوگونکی تورك دیللرینین هانسینین هانسی قدیم آبده‌نین دیلینین وارثی اولدوغونی سؤیله‌مك چتین‌دیر.»

چوخ‌زمان تورکولوژی‌ادبیات‌دا ائله‌حاللار راست‌گلیرکه‌عینی‌بیرآبده‌تورکولوقلار طرفیندن بعضاً بوبعضاًده باشقا بیرخلقه استناد ائدیلیر . مثلا شاعر علی‌نین «قصهٔ‌یوسف» ۱۲۳۳ میلادی اثرینی آذربایجان فیلولوقلاری وتاریخچیلری آذربایجان‌دیلینین آبده‌سی حساب‌ائتدیکاری‌کیمی تاتارشناسلارداهمین‌آبده‌نین بلغار-تاتار دیلینین‌آبده‌سی‌اولدوغونی ثبوت ائتمه‌گه چالیشیرلار.

مرحوم پروفسور ی.ا. به‌رته‌لس همین آبده‌نین خوارزم ادبیاتی نمونه‌سی حساب ائدیر. ی.ا. به‌رته‌لسین همین فکرینی‌ك. بروکه‌لمان‌وو.د. آرتاموشینادا مدافعه‌ائدیرلر. شاعر علی‌نین پوئه‌ماسینی - «قصهٔ یوسف» - تورکمن دیلچیلری‌ده ئوزآبده‌لری حساب ائدیرلر. عینی‌فکری **ابن‌مهنا**نین لغتی حقینده ده دئمك اولار. پ.م. ملیورانسکی وآ.م. شه‌رباك همین لغتی آذربایجان دیلینین آبده‌سی حساب ائتدیکلری حالدا س.ی. مالوو اونون تورکستاندا یازیلدیغینی ادعا ائدیر. ا.ق. غلاموو ئوز دیسسه‌رتاسیاسیندا (رساله‌سینده) خوارزم شیوه‌لرینیس فونه‌تیك مورفولوژی وله‌قسیك خصوصیتلرینین‌تدقیقی نتیجه‌سینده بئله بیرقناعته گلمیشدیرکه ابن‌مهنانین لغتی خوارزم طورپاغیندا یارانمیشدر. تورکیه دیلچیسی عبدالله بطال‌ایسه‌س.ی. مالوون فکری‌ایله راضیلاشیر. وسایره...

تقریباً بئله‌بیر - بیرینه ضدفکرلر آذربایجان خلق‌داستانی «کتاب‌ده‌ده‌قورقود» حقنده ده موجود ایدی. لکن تورکولوق وشرق‌شناسلارین اکثریتی حقلی‌اولاراق همین‌داستانی آذربایجان دیلینین آبده‌سی حساب ائدیرلر.

معین آبده‌لر حقینده فکر اختلافلاری اوندان ایره‌لی‌گلیرکه هرهانسی بیر معاصر دیلین نماینده‌سی بوآبده‌لرده ئوزونون دانیشدیغی‌دیلین نمونه‌لری ایله چوخ اوخشارلیق ویاخینلیق گؤرور. بویاخینلیق هم‌فونه‌تیك هم‌له‌قسیك وهم‌ده‌مورفولوژی جهت‌دن‌ئوزونی گؤسته‌ریر. فکریمیزجه بونون سببلریندن بیری‌اوندان عبارت‌دیرکه آبده‌لرین‌هم‌گه‌نه‌تیك (ژنه‌تیك) هم‌ده‌تیپولوژی جهت‌دن عمومی تورك‌دیللری سیسته‌مینه منسوب‌اولموشدور. یعنی همین دیللر ئوزلرینین‌ایلکین مادی اساسینی عینی منبع‌دن‌آلمیشدر. ایکینجی سبب مجارستان عالمی‌ل. لیکه‌تینین‌دئدیگی کیمی مونغول‌استیلاسینین اورتاآسیاویاخین‌شرق‌ده یاشایان تورك دیللی‌خلقلرین رول اویناماسیدر.

مونغول استیلاسی نتیجه‌سینده اورتاآسیادا ویاخین شرق‌ده بیرصیرا سیاسی و مدنی مرکزلریارانمیشدی. بودؤرده‌بیرصیرا تورك‌دیللرینین‌ادبی - بدیعی‌جهت‌دن‌فورمالاشماسی باشاچاتدیریلیر (۱۶-۱۵نجی عصر). قاراخانیلر دولتی ضعیفله‌یب ومستقللیگینی (استقلالینی) ایتیردیکدن‌صونرا سلجوق‌واوغوزلارین‌حرکاتی‌باشلایبر. بونلار(سلجوقلار) ارمنستانی ائله‌جه‌ده بیزانس ایمپراتورلوغونی الهآلاراق کیچیك آسیادا عثمانی‌دولتینین یارانماسینا نائل اولورلار. مونغول استیلاسیندان‌صونرا جنوب - غرب‌ده دولتلردن‌بیری ده‌جیغاتای دولتی‌اولور. بودولت پارچالانمیش فئودال‌طورپاقلارینی بیرلشدیریب‌یوکسك مدنیت الده ائدیر وئوزونه - مخصوص ادبی دیل یارادیر. بودیل‌صونردان قدیم ئوزبك دیلینین انکشافی‌ایچون تمل (پایه) حساب اولونور: نهایت مونغول اوردولارینین غربه آخینیندان صونرا اونلار «دشت‌قبچاق» آدلانان گنیش اراضینی استیلاائدیرلر. بو اراضی وولقا ودون‌چایلارینین آشاغی ساحللریندن باشلایاراق قریمین (کریمه‌نین) جنوب

رایونلاریندك اولان اراضینی احاطه ائدیر. خوارزمه قدر اوزانان بوساحه‌ده یئنی‌آلتون اوردا دولتی یارانمیش اولور. بودولت‌ده سیاسی اوستونلوگون (تفوق) مونغوللارین الینده اولماسینا باخمایاراق‌اونلار تئزلیك‌له قیپچاقلارین تاثیری آلتینا دوشورلر. قیپچاقلار نه‌اینکه‌مونغوللاراحتی اونلارلاگلن شامان‌تورکلرینه ده قاینایب قاریشدیلار. بئله‌لیك‌له اونلار مونغوللارین تورك‌لشمه‌سینی و اسلاولاشماسینی سرعتلندیردیلر. بومناسبتله و.و. بارتولدیازیر: «مونغوللارین‌استیلاسی تورکلردن‌زیاده‌مونغوللارابویوك‌تأثیر گوسترددی. دولتین دیلی غرب‌ده مونغلاجادان گئت ـ گئده تورکجه‌یه چه‌وریلدی. قیپچاق‌لارین بیر حصه‌سی او زمان مصره مهاجرت ائتدیلر و اورادا دولت قورولوشوندا بویوك رول اوینادیلار. مصرمملوکلاری او زمان قیپچاق‌لارین آلتون اوردا دولتی‌ایله صیخ علاقه ساخلاییردی. حتی ایران‌دا ائلخانیلرطرفیندن تعقیب‌اولونان عالم شاعر وصوفیلر یامصر دولتینین سراییندا و یا آلتون اوردا دولتینده صیغیناجاق تاپیردیلار.

ائله‌لیك‌له آیری ـ آیری خلقلرین ائله‌جه ده دیللرین یارانماسی وفورمالاشماسی پروسه‌سینده اورتا آسیادا یاخین شرق‌ده و وولقا بویوندا قیپچاق‌دیلی گوجلی تأثیره مالك ایدی. بوردا داها بیر جهتی‌ده نظره آلماق لازمدر که قبیله‌لرین تئز تئزیئردگیشمه‌سی و یئرلی خلقلره قاینایب ـ قاریشماسی نتیجه‌سینده دیل‌عنصرلری‌ـ له‌قسیك و مورفولوژی عنصرلر بیرقبیله دیلیندن دیگرینه گئچیردی. بودا همین دورده یارانان آبده‌لردیلینین مشترك اولماسینین سبب‌لریندن بیری اولا بیلر. نهایت آبده‌لردیلینین معاصردیللرله‌اولان علاقه و یاخینلیغینین سببلریندن بیری‌ده او زمان خلقلر آراسیندا بیرصیرا مدنی و ادبی علاقه‌لرین یارانماسی اولموشدور.

تورکولوقلاراورتاتورك‌ادبی دیلی‌دؤروندن (۱۵- ۱۳نجی‌عصر) دانیشارکن ایکی دیلین وارلیغیندان بحث ائتمشلر بونلار مستقل ادبی دیل عنعنه‌سینه مالك اورتا آسیا تورکجه‌سی وووقلا اورال تورکجه‌سیندن عبارت ایدی . بودؤرده هرایکی‌مرکزده یارانان ادبیاتی‌مضمونونا گؤره اوچ یئره بؤلمك اولار: ۱) دینی ۲) دنیوی ۳) علمی ـ فیلولوژی ادبیات.

همین‌مرکزلرده یارانان‌آبده‌لردن«قصص‌الانبیا» (۷۱۰هجری‌ده ۱۱ـ۱۳۱۰میلادی) قرآنین شرحی وتفسیری منصور بخشانین«تذکره‌اولیا» (۱۴- نجی‌عصر)اثری ومعراجنامه اثرینین ترجمه‌سی دینی ادبیاتا (۱۴-۱۳نجی عصرلر) عاید اولدوغی حالدا خوارزمی‌نین «محبت‌نامه» تطبون «خسرو وشیرین» پوئه‌ماسی و سعدی‌نین «گلستان» اثرینین سیقی ـ سرائی طرفیندن ترجمه‌سی قسماً شمس تخلص‌لی‌شاعرین «قصهٔ یوسف» کیمی اثری‌دنیوی ادبیاتا عاید ایدی.

بیزه ائله گلیرکه یازیلی‌آبده‌لری دیل علامتینه‌گؤره ایکی غروپا آییرماق اوقدرده دقیق بؤلگی دگیلدیر. بئله‌کـه همین دؤرده (۱۴-۱۳ نجی‌عصـرلرده) اوچونجی غروپ آبده‌لرین ده وارلیغینی انکار ائتمك اولمازوبیز اونی شرطی اولاراق «یاخین‌شرق‌غروپی» آدلاندیریریق. اوچونجی غروپ‌آبده‌لر دیل علامتلرینه گـؤره آلتین اوردا و اورتا آسیا غروپلاریندان فرقله‌نیر. مثلا شیاد حمزه‌نین «یوسف وزلیخا» پوئه‌ماسی (۱۳- نجی‌عصر) اوچونجی غروپ‌آبده‌لریندن صایبلر . بو آبده دیل اعتباری ایله قدیم عثمانلی - سلجوق دیلینین وسلجوق دؤرونون خصوصیتینی عکس‌ائتدیریر. بوغروپا عینی‌زماندا شاعرعلی‌نین «قصهٔ یوسف» پوئه‌ماسی دا داخلـدیر. ائله‌جه‌ده سلطـان ولـدین «رباب‌نامـه»سی عاشق پاشانین «غریب‌نامه»سی و داها بیرصیرا باشقا اثرلرده بوغروپا داخلدیر.

یاخین شرق آبده‌لرینی میستیك‌ـدیداکتیك‌و دنیوی اولمـاقلا ایکی حصه‌یه بؤلمك اولار. او دؤرده یارانان دنیوی ادبیاتین بیرصیرا مختلف ژانرلاری زمانه میزه قدرگلیب چیخمیشدر. و. د. آرتاموشینا اوچونجی غروپ دان دانیشارکـن اورایا گلشهری عاشق پاشانین و احمدی‌نین (او جنوبی آذربایجانین تبریز شهریندن در...) اثرلرینی ده داخل ائدیر.لکن‌اونون بوبؤلگویه وئردیگی تصحیح بیرطرفلی‌تصحیح در. بئله‌که اوبوغروپون آذربایجان قولونی‌تمامیله اونوتموشدور.حالبوکی که‌بوقولی‌عکس‌ائتدیرن حسن‌اوغلونون آذربایجان دیلینده یازیلمیش‌یگانه غزلی‌بیزه قدرگلیب چیخمیشدر. بوغزلین دیلی،اونون سلیسلیگی و زنگینلیگی، گؤسته‌ریر که آذربایجـان دیلی ۱۳ - نجی‌عصرین آخـرلاریندا تمامیله فورمالاشمیش بیرادبی دیل ایدی. حسن اوغلونون غزلی اوندان صونرا گلن‌بیر صیرا شاعرلر ایچون او جمله‌دن سعدی‌نین «گلستان» اثرینی ترجمـه ائدن شاعرسیفی - سرائی (۱۴ - نجی‌عصر) و تورکیه شاعری احمد داعی ایچون نمونه اولمـوش و اونلار بوغزله اوستادلیق لا نظیره یازمیشلار. معتبر منبعلردن معلوم در کـه حسن اوغلونون آذربایجان و فارس دیللرینده دیوانی اولموشدور. لکن بو دیـوان هله‌لیك تاپیلمامیشدر.

بو دؤرده یئتیشن گؤرکملی آذربایجان شاعرلریندن بیری ده قاضی برهان‌الدین‌دیر (۱۳۹۸ - ۱۳۴۴). اجتماعی خادم سرکرده و دؤلت باشچیسی اولان برهان‌الدین‌ین‌غزل و رباعی‌لری اودؤره‌ده کی آذربایجان دیلینین‌گؤزل نمونه‌سیدیر.

نهایت بو صرایا بویوك شاعر نسیمی‌نی ده داخل ائتمك اولار. او عـرب فارس و آذربایجان دیللرینده یازیب - یاراتمیشدر. اونون ادبی ارثی بوتون یاخین شرق و اورتا آسیادا درین ایزبوراخمیشدر. نسیمی‌نین غزل ورباعیلرینین دیلی۱۴ - نجی‌عصرآذربایجان ادبی دیلینین کلاسیك نمونه سیدیر.

اونا گؤره ده ۱۴ - ۱۳ نجی عصرلرده‌کـی ادبی دیللردن دانیشیرکن ایکـی ادبی دیلدن دگیل تمامیله مستقل اوچ ادبی‌دیلدن بحث ائتمك لازم‌گلیر. بو اوچونجی غروپ

ادبی‌دیلین‌ئوزونه مخصوص خصوصیتلری وار ایدی. بوخصوصیتلر آذربایجان وآناطولی تورکجه سینده ئوزعکسینی‌تاپمیشدر.

بودؤرده یارانان علمی ـ فیلولوژی ادبیاتادا نظر سالماق لازم‌گلیر. بوناخصوصیله ۱۱ ـ نجی عصرده مقایسه لی پلان‌دا یازیلان تورکولوگیانین بهادری صاییلان محمود کاشغری‌نین دیوانینی مثال‌گؤسترمك اولار. بواثرمونغول استیلاسی دؤرونده داهاگنیش مقیاس‌دا یاییلمیشدی.

مونغول استیلاسی دؤرونده تورك دیللی قبیله‌لرچین سرحدیندن باشلایاراق‌جنوبی روس چؤللرینه قدرکی اراضی‌ده دؤلت قورولوشوندا حل ائدیجی رول اویناییردی. بـو دؤرده تورك ومونغول دیللرینین ئویره نیلمه‌سینه بویوك احتیاج حس‌اولونوردی. چونکه مونغول دؤلتینین حمایه‌سی‌آلتیندایاشایان‌مغلوب‌خلقلرده بودیللری‌ئویره نمك‌مجبوریتینده ایدیلر. هیچ‌تصادفی دگیل‌که بودؤرده یارانان ایکی دیللی لغتلرین ومقایسه‌لی‌غراماتیکا‌لارین مؤلفلری‌اوللرعربلر صونرالارایسه فارس‌لار ایدی. بوکیمی له‌قسیکوغرافیا(قاموس) اثرلرینه کرونولوژیا (خرونولوگیا) اعتباری ایله زمخشری «مقدمةالاداب» اثرینی (۱۳ نجی‌عصر) عربجه ـ تورکچه ـ مونغولجا لغتی ۱۳ ـ ۱۲ نجی عصرلرده اورتا آسیادا ادبی دیلی عکس ائدن لکن مؤلفی‌معلوم‌اولمایان‌مونغولجا ـ فارسجا لغتی مثال گوسترمك‌اولار همین لغت‌هولاندیا (هلند)شرق‌شناسی‌هایتسما طرفیندن‌نشرائدیلمیشدیر. بولغتین(تورکجه) دیلی ۱۳ ـ نجی عصرده یاشایان قبچاقلارین دیل خصـوصیتلرینی عکس‌ائتدیریر. عـرب فیلولوقی ابوحیان‌ین قبچاق دیلینین خصوصیتلرینی عکس ائتدیرن «کتاب الادراك لسان‌ـ الاتراك» اثری‌ده ۱۴ ـ نجی عصرده عرب فیلولوقلارینین تورك دیللرینه عاید یازدیقلاری اثرلر صیراسینا داخلدیر. بو اثرین دیلی اساس اعتباریله اوغـوز غروپی دیللرینی اویغور ئه‌له منتاری ایله قاریشدیغینی گوسته ریر. تورك له قسیکـو غرافیاسیندان دانیشارکن مولفی معلوم اولمایان داها ایکی اثردن ده بحث ائتمك لازمدر:

بیرینجیسی غراماتیك تدقیقات صاییلان «قوانین الکلیـه فی‌الضبط اللغةالترکیـه» آدلی‌اثردیر. بواثر رفعت‌کیلیسلی‌طرفیندن استانبولدا ۱۹۲۸ـ نجی‌ایلده چاپ‌اولونموشدر همین غراماتیکا ۷۶ صحیفه‌دن عبارت اولوب قبچاق دیلینین‌خصوصیتلرینی عکس ائتدیریر سجیه‌وی (کاراقته‌ریستیك) بوراسیدرکه «قوانین» مولفی‌اثرینین مقدمه‌سینده اعتراف‌ائدیر که او تورك دگیل تورك أولکه و شهرلرینده اولمامیشدرتورکجه‌نی ایسه تورکلره دایما علاقه و تماس نتیجه‌سینده ئویره نمیشدیر.

ایکینجیسی مولفی معلوم اولمایان «التحفةالزکیة فـی‌اللغةالترکیه» آدلی اثردیر. همین اثر ۱۹۴۵ ـ نجی ایل‌ده عربجه‌دن تورکجه‌یه مشهورتورکیه دیلجیسی بسیم‌آتالای طرفیندن‌ترجمه ائدیلمیشدیر. مترجم اثره تاریخی بیر مقدمه ده وئرمیشدیر.

اثرین مقدمه‌سینده مصر قیپچاق‌لاری و اثرین یازیلدیغی دؤر حقنده معلومات وئریلمیش دیر. اثر ایکی حصه دن عبارتدیر: الف) لغت حصه‌سی (بورادا ۳۰۰۰ قدر سوز قیده آلینمشدر). ب) تورك دیلینین غراماتیك قاعده‌لری.

اثرین ایکینجی حصه‌سینده چوخ زمان فونه‌تیك و له‌قسیك مقایسه‌لره مراجعت اولونموشدر. بسیم آتالایین فکرینجه (فکرینه گوره) لغت هجری ۸۲۹ ـ نجی‌ایلدن تئز یازیلمامیشدر. اثرده یئری گلدیکجه عرب وقیپچاق سوءزلرینین مقایسه‌سی وئریلیر. اواثر ۱۵ ـ نجی عصرین بیرینجی یاریسیندا جمال‌الدین الترکی آدیندا بیرعرب عالمی‌طرفیندن ترتیب اولولموشدور. بوردان‌دا ئویره نیریك که همین مولف «لغة‌المشتاق»آدیندا‌باشقا بیر اثرده یازمیشد.

۱۴ـ نجی عصردن باشلایاراق یاخین شرق ده و ائله جه ده جنوب آذربایجان دا له قسیکوغرافیك اثرلره اولان مراق آرتیر. بئله لغتلرین ترتیب اولونماسینن سببلریندن بیری علی‌شیر نوائی‌یارادیجیلیغیناولان مراق دان ایره‌لی گلیردی. بونلارین ایچه‌ریسینده مستثنالیق تشکیل‌ائدن هندوستان لغتلری ایدی. بوندان باشقا ۱۶ و۱۸ ـ نجی‌عصرلرده اورتا آسیادا و هندوستان‌دا یاشامیش مغوللارین اجدادینین‌دیلینی ئویره نمه‌یه‌اولان‌مراق بئله لغتلرین یارانماسینا سبب اولوردی. ۱۵ ـ نجی‌عصرده یارانان له‌قسیکوغرافیك اثرلرین معین بیرقسمی قدیم ئوزبك دیلینین خصوصیتلرینی عکس ائتدیریردی. بونلارا هراتلی تالی ایمانی‌نین «بدایع‌اللغة» اثرینی ائله جه ده مولفی معلوم‌اولمیان جیغاتای ـ تورك لغتینی مثال گوسترمك اولار. بوندان علاوه میرزامهدی خانین (۱۸ ـ نجی‌عصر) »سنگلاخ» اثرینی وباشقارینی‌دا قیدائتمك اولار. بولغتلرین له‌قسیك ترکیبینی تحلیل‌ائدن تورکولوقلار گوسته‌ریرلر که همین لغتلرده غرب وجنوب تورکجه سینین دیل عنعنه‌لری ئوز تأثیرینی گوسته‌رمیشدیر. بئله بیرجهت همین لغتلرین فونه تیکاسیندا آچیق شکلده ئوزونی نمایش ائتدیرمیشدیر.

تالی ایمانی نین لغتینده آرابیر اولسادا جیغاتای تورك آذربایجان وتورکمن دیللرینین مقایسه‌سی وئریلیر. مؤلفین ایشله‌تدیگی روم تورکجه‌سی ترمینی گؤسته‌ریر که هله او زمان (۱۵ـ نجی عصر)دا تورك و آذربایجان دیللری فونه‌تیك و قسماً مورفولوژی جهت‌دن بیر ـبیریندن سه‌چیلیردی.

یوخاریدا قید ائتدیگیمیز کیمی ۱۴ـ نجی عصردن باشلایاراق مدنی و ادبی قارشیلیقی علاقه‌لر بیرـبیرینه تاثیرسیز قالا بیلمیردی. بو جهت ئوزونی ادبیاتدا گؤسته‌ردیگی کیمی دیل‌ده ده گؤسته‌ریردی. اونا گؤره ده اورتا آسیا ادبیاتیندا تئزـتئز فضولی‌نین آدی چکیلیر.

هله ۱۵ـنجی عصرده داهی علیشیر نوائی‌نین مکتبی اورتا آسیا و یاخین

شرق‌ده شهرت تاپدیقدان صونرا آذربایجان شاعرلرینین بیر قسمی هراتا کؤچوب اورادا نوائی‌نین ادبی یارادیجیلیغی ایله یاخیندان تانیش اولوردولار. اونلار وطنه قاییتدیقدان صونرا ایسه نوائی عنعنه‌لرینی دوام ائتدیریر حتی ئوزبك دیلینین بیر صیرا خصوصیتلرینده‌ن استفاده ائدیردیلر. م. فضولی دفعه‌لرله نظامی نین آدی ایله یاناشی نوائی‌نین آدینی‌دا حرمتله خاطرلاییردی. اونی سؤز بیلن «نوائی سخن‌دان» آدلاندیریردی. فضولی نوائی‌نین ادبی ارثی ایله یاخیندان تانیش‌ایدی. بوتون بو چوخ جهتلی اجتماعی‌ـتاریخی شرایط هر اوچ دیل غروپونون نماینده‌لرینه و اونلارین استفاده ائتدیگی ادبی دیل عنعنه‌لرینه ئوز تاثیرینی گؤسته‌رمیشدیر. بوندان همین عالملر مونعول دؤروندە بویوك خلقلرین پارچالانماسی و بیرلشمه‌سی نتیجه‌سینده (١٤ـ ١٢ نجی عصرلرده) یارانان آیری‌ـ آیری خلقلره اونلار فورمالاشدقدان صونرا بئله همین خلقلرین یازیلی آبده‌لری دیلینین فونه‌تیك له‌قسیك و مورفولوژی قورولوشونادا ئوز تاثیرینی گؤسترمیشدی. **تورك** دیلی آبده لرینین ان قدیم دؤرلرینه مثلا ٨ـ٥ نجی عصرلره‌د «رونیك» یازیلارینا و یا اورتا آسیا دؤرونون (١٣ـ١٠ نجی عصرلر) آبده‌لرینه ال آتدیقدا ایسه مسئله باشقا شکل آلیر. یعنی تاریخی درینلیکلرینه گئتدیکجه بیر حقیقت میدانا چیخیر که اودا **تورك دیللرینین بیر ـ بیری ایله داها یاخین اولماسیدر. بودا اونلارین قوهوملوق علاقه‌سیندان ایره‌لی‌گلیر.** چونکه او دیللری دانیشان خلقلر اوزون مدت قبیله‌لر اتفاقیندا بیرگه حیات طرزی گئچیرمیشلر. لکن قدیم یازیلی آبده‌لرین هامیسینی شرطسیز اولاراق بوگونکی بو ویا دیگر دیلین آبده‌سی حساب ائتمك اولماز. معاصر تورك دیللری ئوزلرینین فورمالاشماسی و تشکلونده اولدوقجا اوزون و مرکب بیر انکشاف یولی گئچمیشلر.

صونرا بو دیللر بیر صیرا فونه‌تیك مورفولوژیك دگیشیك‌لیگه معروض قالمیش بونا باخمایاراق «رونیك» یازیلار (٨ـ٥ نجی عصرلر) جنوب‌ـغرب دیللری ایچون او جمله‌دن آذربایجان دیلی ایچون ان‌قدیم مرحله‌تی تشکیل ائدیر. «رونیك» ابده‌لری نه‌اینکه غرب تورك دیللرینین هابئله بیر صیرا تورکولوقلارین فکرینجه شرق تورك دیللری‌نین ده داها قدیم منظره‌سینی عکس‌ائتدیریر. س.ی. مالوون فکرینجه ائله دیللر قدیم‌صاییلا بیله‌رکه اونلاردا قدیم‌دیللرین فاکت‌لاری داها چوخ محافظه ائدیلمیش اولسون. ائله بو معنادا آذربایجان دیلینده یارانمیش یئنی خصوصیتلرله برابر اوزاق گئچمیشین علامتلری ده یاشاییب گلمیشدیر. مثال‌ایچون اورخون‌ـ یئنی سه‌ئی آبده‌لری دیلینده ایشله‌نمیش فعللرین کؤکلرینی معاصر آذربایجان دیلینین فعللری ایله مقایسه ائتدیکده آشاغیدا که منظره‌نین شاهدی

اولوروق. (۱ـ نومره‌لی جدوله باخ). حسابلاما نتیجه‌سینده آیدین اولدی که آبده‌ـ لرده ایشله‌نن ۵۲ تك هجالی فعلین ۲۷ـ سینین کؤکی معاصر آذربایجان دیلینده ایشله‌نن فعل کؤکلری ایله تمامی ایله عینی‌دیر. لکن ۱۶ کؤکون یاخین‌لیغی ایسه معین فونه‌تیك گئچمه‌لرین برپاسی ایله معین ائدیلیر. او جمله‌دن:

د ـ ز ـ ی / ت ـ د / پ ـ ب / و ـ ب / ر ـ ل / ك ـ خ.

(۱ـ نومره‌لی جدوله باخ) .

۱ـ نومره‌لی جدول

اورخونجا	آذربایجان دیلینده سسلرین قارشیلیغی
قود ـ kod	قوی ـ qoy (د ـ ز ـ دی)
تود ـ tod	دوی ـ doy (ت د / د ـ ی)
طیق ـ tik	طیخ ـ tlx (ق ـ خ)
آر ـ ar	آل ـ al (ر ـ ل)
تق ـ teq	دك ـ dek (ت ـ د / ق ـ ك)
سب ـ séb	سه و ـ sév (ب ـ و)
بوز ـ buz	پوز ـ poz (ب ـ پ)
تور ـ tur	دور ـ dur (ب ـ د)
ته ـ té	ده ـ dé (ت ـ د)
ییق ـ ylq	ییخ ـ ylx (ق ـ خ)
توش tûs	دوش ـ dûs (ت ـ د)
بار ـ bar	وار ـ var (ب و)

و سائره.....

مقایسه ائتدیگیمیز فعللردن:

گوج قوه ـ u

فکرلشمك ـ e

گؤندرمك ـ ld

تعقیب ائتمك ـ ud

تئز ـ yed

قالخماق ـ ag

آنلاماق ـ uk

قاییتماق ـ yan

یورولماق ـ ar

قاباقلاماق ـ oz

و سائره معاصر آذربایجان دیلینده ایشله‌نمیر. فعل‌کؤکلریندن

حسابلاماق ـ sa
دئمك‌خبروئرمك ـ ay
وورماق ـ ur

و سایر فعللر آشاغیداکی فورمالاردا «پروته‌زا»ـ یا اوغرامیشلار: سا/صا ـ صای‌آی (آییت). آرخائیك (آرکائیك) صاییلان و قاچماق معناسیندا اولان تئز//تئز همین معنادا عادی دانیشیق دیلینده ایشله‌نیر. بونونلا یاناشی دئمك لازمدر که ایکی هجالی فعللر داها چوخ دگیشیك‌لیگه اوغرامیشدیر. مثلا آبده‌لرده قیده آلینان ۲۲ قوشما هجالی فعلین یالنیز دؤردی معاصر دیلین فعللرینه تام اویغون گلیر. بونلارا دا **یاراماق** یاراماق/ **یانیلماق** یانیلماق/ **ائشیدمك** ائشیتمك/ **یوکورمك** قاچماق (**یوری یئری یورو** همین معنادا) فعللرینی مثال گؤسته‌رمك اولار.

بونلاردان **ئوگون** فعلی آبده‌لرده پیشمانلیق‌توبه معناسیندا ایشلندیگی‌حالدا معاصر بونلاردان **ئوگون** فعلی آبده‌لر پیشمانلیق توبه معناسیندا ایشلندیگی حالدا معاصر آذربایجان دیلینـده **ئوگون** ئویون ـ ئویونمك (فخرائتمك گوونمك) معناسینـدا ایشله‌نیر. آبده‌لرده **اوکی** // اوخی (اوخوماق) فعلی «چاغیرماق ـ دعوت‌ائتمك» معناسیندا ایشلن‌دیگی حالدا معاصر دیلده **اوخوماق** تمامیله باشقا معنا افاده‌ائدیر. قالان ۳۲ قوشا هجالی فعل همین آبده‌لرده نه فورما نه‌ده معناجا معاصر آذربایجان دیلینه اویغون گلیر. بو قبیلدن اولان فعللر آشاغیداکی لاردر:

آپلاماق ـ هجوم‌ائتمك ـ apla
اولاماق ـ باغلاماق ـ ula
بیتیمك ـ یازماق ـ biti
آلکاماق ـ خیردعاائتمك ـ alk a
ساقینماق ـ فکرلشمك گمان‌ائتمك ـ sakin
(آذربایجانجا ساقین / صاقین احتیاطلی اولماغا چاغیرماق).
یازینماق ـ سهوائتمك ـ yazin
اولورماق ـ اوتورماق ـ olur
آریلماق ـ قوه‌دن گوچ‌دن سالماق ـ aril
ئه‌قیرمك ـ تعقیب‌ائتمك محاصره‌ائتمك ـ eqir
کاماشماق ـ ضعیف‌له‌مك ـ kamas
آغیتماق ـ قوورماق اوزاقلاشدیرماق ـ agit
سونوشمك ـ وورءشماق دؤیوشمك ـ sunus

بوسیاهه‌یه (فهرسته) اگرایره‌لی‌ده وئردیگمیز، ۱۵ فعلی‌ده‌علاوه ائتسه‌ك‌اوندا اورخون‌یئنی سه‌ئی آبده‌لرینده ایشلن‌میش فعللرین عمومی صایی آلینمیش اولور. بو آبده‌لرده فعللرین اولدوقجا محدود مقداردا ایشلن‌مه‌سی معاصر دیلده فعللرین

مقدارجا آرتیمینی گؤسترمك ایچون فکریمیزی استقامتلندیـره بیلـر . هئچ شبهه یوخدور که همین آبده‌لرده او زمان ایشله‌نن بوتون فعللر ثوز عکسینی تاپمامیش و تاپادا بیلمزدی. بئله‌که «رونیك» یازیلار اولدوقجا محدود حادثه‌لری عکس ائتدیریر. بونا باخمایاراق «رونیك» آبده‌لرینین دیلی شمالی اوغوز دیالئکتلرینین ان قدیم دؤرلرینی عکس ائتدیرن و ۷ـ۵ نجی عصرلرده انسیت (ارتباط) واسطه‌سی اولان دیالئکت صاییلیردی. همین دیالئکتی معاصر آذربایجان دیلینین قدیم دؤرلری ایله مقایسه ائتدیکده بونلارین آراسیندا معین یاخین لیغین وارلیغینی گؤروروك. لکن آذربایجان دیلی ایله اولان بو علاقه و یاخین‌لیق شمال ـ شرق دیللری ایله/ قازاخ قیرقیز/ اولان یاخین لیقدان آزایدی. صونراکی دؤرون آبده‌لریندن بیزه گلیب چیخان و اولدوقجا معتبر منبع صاییلان م. کاشغری‌نین لغتی بو علاقه و یاخین‌لیغین درجه‌سینی گؤسته‌رن منبعدیر. بوداهیانه اثری حقلی‌اولاراق تورکجه‌نین قاموسی آدلاندیریرلار. بو اثر آذربایجان دیلی ایچون بیر نئچه جهت‌دن قیمتلی دیر: ۱) بـورا عکس اولونان دیل و فوکلور مـاتریالی بوللوغی. ۲) فاکتلارین ایضاحیندا مقایسه‌لی پرینسیپ علمی پرینسیپ اولاراق اساس گؤتورولموشدور. ۳) تورك دیللرینین فونه‌تیکاله‌قیسیکا وغراماتیکاسینا (تلفظ، لغت، دستور) عاید اولدوقجا زنگین و دقیق معلومات وئریلمیش‌دیر. ٤) هر هانسی بیر دیل حادثه‌سینین هانسی خلقه وهانسی تورك قبیله‌سینه عاید اولدوغی‌گؤسته‌ریلمیشدیر. بونلاردان باشقا اثرین قیمتی بیرده اوندان عبارتدیر که همین اثر عموم ـ خلق آذربایجان دیلی و خلقینین فورمالاشدیغی بیر دؤرده یارانمیشدیر. بودا ائله بیر دؤر ایدی که او وقت **تورك دیلی آذربایجاندا ایرانین باشقا یئرلرینده عراقدا و یاخین شرقده یاشایان خلقلر آراسیندا بین‌الخلق انسیت (ارتباط) واسطه‌سی حالینی آلمیشدی .** بودیلین اساسینی **اوغوز ـ قیپچاق** قبیله دیالکتی تشکیل‌ائدیردی . همیـن قبیله‌لره م. کاشغری ثوز اثرینده تئز ـ تئز استناد ائدیر و اونلارین آدینی چکیر. م. کاشغری حساس مشاهده‌چی و دیلچی کیمی ائله اینجه مسئله‌لری سه‌چه بیلمیشدیر که‌بو مسئله‌لر ساده مشاهده چینین گؤزوندن قاچا بیلردی. لکن م. کاشغری بونلارین تام اینجه‌لیکلرینه وارا بیلمیش و اونون مختلف جهتلرینی درك ائتمیشدی. دیلین بوتون آسپکت‌لری ـ فونه‌تیکا له‌قسیکا مورفولوژیا ـ م. کاشغری طرفیندن هله ۱۱ـ نجی عصرده قیده آلینمیشدی. اونا گؤره ده اونون ثوزی حقیندا غرورلا دئدیگی آشاغیداکی سؤزلر بوگون تمامیله ثوزونی دوغرولدور: «من ائله بیر کتاب یازدیم که اونا مقابل کتاب یوخدور. من سؤزلرین کؤکونی و حادثه‌لرین

سببینی گؤستردیم. اونا گؤره که منیم اثریم هربیر دیل غروبی ایچون نمونه اولا بیلسین من اساسی وئریرم که بو اساس اوزه‌رینده سؤزلر قورولور. نئجه‌که داهیلیك علامه‌لیك ساده حقیقتلردن دوغور».

م. کاشغری‌نین اثرلرینین یازیلدیغی دؤر قاراخانیلر دولتینین حاکمیتی زمانینا تصادف ائدیر و بو دولتین او زمان تاثیر دائره‌سی بوتون سامانیلره بخارا و سمرقنده یاییلردی . قاراخانیلرکیچیك اویغور قبیله‌لرینی صیخیشدیراراق ایکی بویوك مدنیتین ــ شرقده اویغور مدنیتی‌نین غربده ایسه تورك و ایران‌مدنیتی‌نین وارثلری کیمی چیخیش‌ائدیردیلر. البته بودا شرقی تورکستاندا ادبی دیلین فورمالاشماسینا یاردیم ائتدی و همین ادبی‌دیل قارموق ــ اویغور دیالکتی‌اساسیندا یارانمیش اولدی. ائله‌جه ده غربی تورکستاندا ادبی دیل اوغوز ــقبچاق دیالکتی اساسیندا تشکل تاپمیشدیر. بیزه ائله گلیر که بو دؤرده (۱۲ نجی عصر) وصونرالار مونغولارین حاکمیتی زمانی (۱۴ــ۱۳ نجی عصرلر) اورتا آسیادا و آلتون اوردا دولتینین مرکزینده وولقادا مصرده هابئله اوغوز ــقبچاق دیلی منطقه‌سینده یارانان اثرلر م. کاشغری‌نین اثرینین تاثیریندن کناردا قالا بیلمزدی. بئله که بوائردیاربکرلی امیرعلی‌نین کتابخاناسینا دوشمــزدن اول‌کیملرین‌اوندان استفاده ائتمه‌سی معلوم دگیل. اونا گؤره ده اورتا آسیا و شرقی تورکستاندا ائله‌جه‌ده غرب ده اوغوزــقبچاق دیلی زوناسیندا (منطقه‌سینده) یارانان آبده‌لر بیزیم تدقیقاتیمیز ایچون تاریخی منبع صاییلا بیلر.

آدلارینی چکدیگیمیز آبده‌لردن باشقا ایشیمیزله بلاواسطه علاقه‌دار اولان علاوه بیر منبع‌ده واردر بودا آذربایجان خلقی طرفیندن آذربایجان دیلینده یارانان و آذربایجان خلق ائله‌جه ده ادبی دیلی‌نین خصوصیتلرینی عکس‌ائدن اونون تاریخی انکشافینی گؤسته‌رن سندلردر. بونلارین ایچریسینده «کتاب دده قورقود» داستانی خصوصی یئر توتور . پروفسور ن.ا. **باسکاکوو بئله حساب‌ائدیرکــه اوغوز قبیله لرینین ان قدیم دیل آبده‌سی م. کاشغری‌نین لغتیندن باشقا اوغوز داستانی صاییلان «کتاب دده قورقود» آبده سیدیر.** بو داستانین دیلی شبهه‌سیز آذربایجان عمــوم خلق دیلینین ایلك مرحله‌لرینی عکس‌ائدیر. داستانین دیل خصوصیتلری او زمان تازه یارانماقدا اولان آناطولی تورکجه‌سینین دیلی ایله ده اویغون گله‌بیلر. چونکه هله او زمان (۱۱ نجی عصر) مستقل یاشایان تورك و آذربایجان دیللری آراسینداکی حدودلار ایندی‌کی قدر فرقلی دگیلدی.

بیزیم ایچون فاکتیك ماتریالین باشقا بیر منبعی ده آذربایجان یازیلی ادبیاتی در. همین ادبیات دا ۱۳ــنجی عصردن باشلایاراق زمانه میزه قدر گلیب

چاتمیشدر. بو دیلده آذربایجان کلاسیکلری ـ حسن‌اوغلی نسیمی خطائی فضولی واقف و باشقالاری ئوز اثرلرینی یازیب یاراتمیشلار. آذربایجان س.س.ر. ئه‌آ. ال یازمالار فوندوندا (بنیادیندا) نشر اولونمامیش مختلف خاراکترلی (کاراکترلی) بدیعی ترجمه علمی اثرلر دخی واردر که‌بو جمله‌دن ۱۵ـنجی عصرده مؤلفی بللی اولمایان شمس تخلص‌لی شاعرین «قصهٔ یوسف» پوئه ماسینین دیلی دقته لایق‌در...

نهایت بیز چوخ جهتلی فولکلور ادبیاتینی‌دا نظردن قاچیرمامالی ییق. چونکه بو ادبیات آذربایجان دیلینین ان گؤزل خصوصیتلرینی ئوزونده ساخلامیشدر.

قیمتلی عالم و دیلچی (ق. باقروف)ون آذربایجانین «عالی مکتبلری فیلولوژی فاکولته‌لری» ایچون حاضرلادیغی نفیس مونوغرافیاسیندان عیناً آلدیغیمیز اوزون «نقل‌قول» بورادا قورتاریر. مونوغرافیایا «گیریش» صاییلان صفحه‌لردن بیرنئچه‌سینی بورادا تکرارلامامیزین سببی مسئله‌لریمیزی مجمل شکلده بیریشرده مطالعه ائتمه‌سی‌در. بو اوزون «نقل قولی» خلاصه ائتمك ایسته‌سك ناشرین، مذکور کتابین باش صفحه‌سینه قویدوغی بو کلمه‌لری تکرارلامامیز لازمدیر:

«اثرده‌کی فاکتیك دیل ماتریاللاری، یازیلی آبده‌لرین، کلاسیك ارثدن و ائله‌جه ده معاصر آذربایجان دیلینـدن گؤتورولموشدور» مؤلف، مقـدمه‌ده بو ماتریاللارین، یازیلی آبده‌لر، کلاسیك اثرلر ومعاصر دیل‌دن فایدالانما اساس‌لارینی ایضاح ائدیر.

بیزده دیلیمیزی دوزگون مطالعه ائده بیلمه‌میز ایچون عینی ماتریاللاردان استفاده ائتمه‌لی‌ییك.

بوندان علاوه آذربایجان دیلچیلریندن فیلولوژی علملر دوکتوری پروفسور س. جعفراوف‌ین‌دا بو سؤزلرینی ـ دیل مسئله لرینـده هـرهـانسی تدقیقاتـا گیریشدیگیمیز وقتـ یاددان چیخارمایاق:

«یازی دیلی (ادبی دیل) مفهومی صنفلی جمعیتده هرصنفین ئوز دنیا گؤروشوندن آصیلی اولاراق، مختلف آنلاییشلارا مالك‌دیر. سوسیالیست جمعیتینده ایسه ادبی دیل عموم خلق دیلینین یوکسك (عالی) افاده‌سی‌دیر. باشقا سؤزله، یازی دیلی (ادبی دیل) عمومی واحد بیر دیل‌دن عبارت‌در. بودیل رسمی سند لرده، علم و صنعت اثرلرینده عصرین یوکسك دوشونجه‌لرینی تمثیل ائدن ادبی دیل اولاراق فورمالاشیر مکتب‌لرده تدریس ایدیلیر بدیعی اثرلرده تکمیل‌لشیر و جلالانیر». (معاصر آذربایجان دیلی ـ‌له‌قسیکاـ صفحه ۸)

چوخ‌گؤزل ، بیز دیلیمیزی (ازجمله یازی دیلیمیزی) نه‌جور تدقیق و تحقیق

ایله‌مه‌لی‌یبك؟ گینه پروفسور جعفراوفا مراجعه ائده‌ك: «۱ـ انسیت (ارتباط) و مبارزه واسطه‌سی اولان دیلین یارانماسی و انکشافی کونکرت (مشخص) ماتریال اوزرینده ثویره‌نیلیب منیم سه‌نیلر ۲ـ معاصر ادبی دیلیمیزین نورمالاری شعورلی منیم سه‌نیلمك‌له، عمله گلن‌دیل حادثه‌لری درست باشا دوشولر، تلفظ و یازی قاعده‌لری دوزگون منیم سه‌نیلر ۳ـ ادبی دیلین آیری‌ـآیری اسلوب خصوصیتلری ائویره‌نیلر و دوزگون قیمتلندیریلر ٤ـ معاصر ادبی دیلیمیزین قوهوم و یا غیر قوهوم دیللرله اولان علاقه ومناسبتی درك ائدیلر: دیلیمیزین گله‌جك انکشافی یوللاری آیدین تصور ائدیلر ٥ـ معاصر آذربایجان دیلی ایله یاناشی اولاراق گئچیلن باشقا دیل فن‌لرین ـعمومی دیلچیلیك، آذربایجان دیلی تاریخی. آذربایجان دیلینین دیالکتولوژیسی، بو و یا دیگر اختصاص کورسلارینین دریندن منیم‌سنیلمه‌سی نه‌شرایط یارادیلار....»

دیلیمیزده مطالعه وتحقیقی پلانلاشدیرماق‌ایچون بو نقطه‌نی‌ده خاطرلادیریق:

«معاصر آذربایجان دیلی فنی‌نه آشاغیداکی شعبه‌لر داخلدر: ۱ـ فونه‌تیکا: ۲ـ له‌قسیکولوژیا؛ ۳ـ سؤز یارادیجی‌لیغی؛ ٤ـغراماتیکا؛ (مورفولوژیا و سینتاکسیك) (پروفسور جعفراوف مذکور اثر صفحه۳).

سوزوموزه صون وئره‌کن ایندیکی شرایطده «نه ائله‌مه‌مز لازمدر؟» سئوالینه‌ده قیصاجا جواب وئره‌ك. اوزون سکوت دورو ندن صونرا بوگون یاواش‌ـ یاواش دیلمیزده یازماغا باشلامیشیق. بو ایشه عادت ایله‌مه‌مز لازمدر. ایندی ثوز منطقه و ناحیه لهجه‌میزدن، عموم آذربایجان یازی ـادبی دیلینه، سؤزلر. تعبیرلر، خصوصی تلفظ شکللری قاریشدیریریق.؛ یازارکن یازی قاعده‌لرینه دقت سیز لیك ائدیریك؛ بونلار هامیسی طبیعی‌در، وگئچیجی (موقت)در. لکن بونی بیلمه‌مز لازمدیرکه دانیشما دیلی ایله، عصرلردن بری‌گلن ادبی‌ـیازی دیلینین فرقلری اولاجاق، مثلا ، بیلمه‌لی‌یبك کـه دانیشیقداکـی (صورا)، (گلی‌سوز)، (اوننان) .)الیر = الك‌می‌کند(و سایره‌کیمی سؤزلـر یازی‌دا ـ ترتیب‌له ـ بئله اولور: صونرا (بعد)، گلیرسینیز (می‌آیید)، اونونلا ـ یاداها ساده‌سی ـ اونلان (بااو) و اله‌یین...

بیر نقطه داها، دیلیمیزین سؤز خزینه‌سی بیر چوخلارینین تصور لرینه گلمه‌یه‌جك حدده غنی‌در. هر مفهومی ان مکمل شکلده افاده ائدن کلمه لریمیز واردر. بو ثروته صاحب چیخمامیز لازمدر. کلمه‌لریمیز، محله‌ده‌گونده‌لیك معیشت واسطه‌سی اولاراق صاییلی (دانیشما دیلینده ایشله‌نن) سوزلره محدود دگیلدر.

آذری تورکجه‌مزده موجود مین‌لرجه کلمه‌نی تازه‌دن ئویرنملی‌یيك بو دورکه بیزه غریب و یابانجی‌گلن هر سؤزدن اورکمه‌لی، معین غرامر (دستور) پرینسیپلرینه گؤره دانیشما دیلیمیزدن بیرآز فرقلنمیش شکللری علاقه ایله ئویرنمه‌لی‌یيك. یوخسا «دیل-آزبری» بیلدیکلریمزه کفایت‌لنسه‌ك دیلیمیزین زنگین‌لیگینه (غنی اولماسینه) رغماً یوخسول قالاجاغیق.

ح.ن. آلتای

ح.دبیران

وقت تبریز

عراق و فـارس گـرفتی به شعر تر حافظ
بیا کـه نوبت بغداد و وقـت تبریز است

درگستردهٔ ادبیات ایران گویندگان به زبان‌هـای ترکی آذری، بلوچی، ترکمنی، عربی، فارسی، کردی ونیم‌زبانها یالهجه‌های آشتیانی، تاتی، تفرشی، جوشقانی، خوری، خونساری ، دزفولی ، زازا ، سرخه‌ای ، سمنانی ، سنگسری ، شوشتری، شهمیرزادی، طالشی، قهرودی، کاشی، گورانی، گیلکی، لاسگردی، لری، مازندرانی، محلاتی، نطنزی، یزدی کم نیستند و فراموش‌کردن این زبانها و لهجه‌ها و پرداختن تنها به‌زبان فارسی‌از نظر فرهنگی و وحدت ملی و سیاسی نادیده‌گرفتن اکثریت عظیم مردم ایران است.

گردانندگان سیاست شصت سال اخیر ایران همه را فراموش کردند جز شوونیسم فارسی. کجا شنیدید که کتاب کودکان برای اطفال بلوچ وترکمن و کرد وآذربایجانی بنویسند یا اجازه دهند که نوشته‌ها وگفته‌های آنـان چاپ شود؟ کجا خواندیدکـه امکان بدهند این اقوام تشکیل دهندهٔ ملت ایران آزادی فرهنگی داشته باشند؟ ادبیات کلاسیك وکتبی جای خود دارد ادبیات شفاهی این مردم هم‌بزبان آنان چاپ نشد. اگر یکی دو مثل یاقصه‌چاپ کردندآنرا بزبان فارسی برگرداندند. این امر نه‌تنها دور از امانت و حتی خیانت‌به‌دانش وادب است، اساساً برخلاف اصول وآئین جمع‌آوری وتنظیم فولکلور است. آنچه‌کرده‌اند در محدودهٔ عراق و فارس است و سایر مناطق ایران که چهار برابر این محدوده است از قلم افتاده!!

اگر واقع‌گرائی درکار بود و اگر حس ملیت و ایرانیت داشتند ایـن هموطنان را

فراموش نمیکردند. اگر حسن سیاست و تدبیر و احترام به‌شخصیت و حریت‌همهٔ‌ایرانیان، نه همهٔ فارسی زبانان، درکار بود لامحاله در ردیف «تاریخ ادبیات فارسی» و «شعروهنر فارسی» به‌یك واحد بالاتر و برتر، به‌یك‌عامیت وکلیت در سرزمین ایران توجه میکردند و «تاریخ ادبیات و شعر و هنر زبانها و لهجه‌های ایرانی» تألیف میکردند.

گرچه درکشور ایران و بسیط جغرافیائی این سامان زبان فارسی تقریباً زبان بین‌الخلق است اما از ۳۵ میلیون جمعیت ایران ۲۰ میلیون‌آذری.کرد. عرب. بلوچ. ترکمن . ارمنی . آسوری . بزبانهای اختصاصی ، یا بهتر بگوئیم زبان مادری . حرف میزنند. ازین‌ها دو قوم اخیر بزبان خود روزنامه ونشریه وکتاب و منبر مذهبی وتریبون علمی وفرهنگی دارند ولی بقیه‌که مسلمان هم‌هستنداز‌ین حق طبیعی و ازین‌آزادی اولیهٔ بشری و انسانی محرومند .

آیا میتوان مردم بلوچ و کرد و لر وترکمن و خوزستانی و آذربایجانی را ازینکه بزبان خود سخن گویند وبزبان خود شعرسازند وآنها را چاپ کنند محروم ساخت!؟ آیا میتوان فقط زبان وادبیات فارسی راکه اکثراً باآن آشنا هم نیستند برای‌آنان واجب و زبان قومی ومادری آنها را حرام دانست؟!

ممنوع داشتن فرهنك وزبان وهنر وادبیات اقوام ساکن در محدودهٔ جغرافیائی ایران جز امپریالیسم فرهنگی واسترقاق فکری و بقولی کاپیتولاسیون معنوی چیز دیگر نیست . چنین عمل ظالمانه و چنین طرز فکر قرون وسطائی و فراموش کردن شخصیت و هویت و گذشته و آیندهٔ این زبانها و صاحبان این زبانها دردنیای امروز محکوم به بطلان است.

درایران گویندگانی داریم‌که بهٔ دوزبان یا سه زبان درسرزمین‌ایران‌شعرگفته‌اندو دیوان تألیف‌کرده‌اند. شعر به زبان محلی هم گوینده وهم خواننده و هم خواهندهٔ زیاد دارد. فضولی بسه زبان ترکی وعربی وفارسی دیوان شعردارد وخود چنین گفته است.

نیستم شرمنده ، هرمهمان که آید پیش من
خواه از ترك آید و خواه ازعرب خواه از عجم

یا شهریار استاد بزرك معاصرکه درزبان فارسی وهم درزبان ترکی آذری‌شاهکارها آفریده است وذواللسانین یعنی سخنگویان به عربی وفارسی فراوانند.

نمیتوان استاد شهریاررابه دلیل‌شعرگفتن بدوزبان دارای دوطرزفکرمخالف‌دانست بلکه باید بگوئیم دارای دوشخصیت ادبی است.

حال برگردیم به بیت حافظ وسخن را کوتاه کنیم.حافظ عراق‌وفارس‌را با«شعرتر» گرفته وکسی منکراین امر نیست ولی با پوزش فراوان ازلحاظ واقع‌گرائی بایدگفت که بغداد وتبریز را نتوانسته است بگیرد. زیرا اگر تحصیلکرده‌ها راکه اقلیت‌اندکناربگذاریم

واز عموم مردم سخن بمیان‌آوریم مواجه با یك اکثریت هستیم که غزل حافظ از تسخیر ودر برگیری‌آنها عاجز است. همین حال را دارد اشعار شهریارکه فارسی‌آن‌درآذربایجان مال اقلیت است وآذری آن مال نه تنها اکثریت بلکه همهٔ آذری زبانان.

البته کسی توقع نداردکه حافظ ملزم بوده علاوه برزبان فارسی بزبانهای عربی‌و وترکی هم‌شعربگوید ولی‌کسی‌هم ملزم‌نیست‌توقع خیالی حافظ را واقع‌عینی تلقی‌کند.اما آنچه ازحافظ الهام گرفته میشود اینست‌که وقت تبریزرسیده است. وقت‌آن رسیده است که فرهنك تبریز، نغمهٔ تبریز، شعروهنرتبریز. ادبیات وفولکور تبریزوییك جمله‌شخصیت وهویت تاریخی واجتماعی وفرهنگی تبریز اززیرنقاب سیاه شصت سال دیکتاتوری‌بیرون آید. آری وقت تبریز رسیده است.

آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش.

یازان: دکترجواد هیئت

۲

فضولی ـ ۱۶ اینجی عصرین ان بؤیوك و گورکملی آذری شاعری فضولی‌دیر. ناپل دانشگاهینین تورك، فارس وعرب دیللری استادی پرفسورآلسیوبومباسی (Prof. Alessio. Bombaci) فضولی‌نین شاه‌اثری صاییلان لیلی‌ومجنونون انگلیزجه ترجمه‌سی‌نین مقدمه‌سینده بئله یازیر: فضولی اگر تورك شاعرلری‌نین ان‌بؤیویی اولماسادا ان بویوکلریندن بیری‌دیر.

فضولی‌نین آدی‌محمد وحله مفتی‌سی‌سلیمانین‌اوغلودیر. فضولی‌عراق‌تورکلریندن‌دیر بیات بویونا (بیات بویو اوغوز تورکلریندن‌اولوب سلجوقیلرله‌اورتا آسیادان‌ایرانا، عراقا وآناطولیه گلمیشلر.) منسوب‌اولوب حله‌ده دنیاياگلمه‌سی محتمل‌دیر. شهرتی فضولی بغدادی‌دیر. فارسجا دیوانی‌نین‌مقدمه‌سینده فضولی‌دن شعرقوشماغی‌ایسته‌ین دوستونا بئله‌دییر: ازمن‌سودازده توقع‌این‌فن عجب‌است‌که‌مولدومقامم‌عراق‌عرب‌است. فضولی شاعرلیگه مشهور اولماقدان قاباغ اوعصرده بؤیوك عالم معناسینی وئرن ملامقامینا یوکسلمیش (ترفیع) و بوآدلا مشهور اولموشدور.

سچدیگی فضولی تخلصی ایچون فارسی دیوانی‌نین مقدمه‌سینده بئله **یازار:** درابتدای شروع نظم هرچند روزی دل برتخلصی می‌نهـادم وبعداز مدتی بواسطه ظهور شریکی بتخلص دیگر تغییر می‌دادم . بنابر رفع ملابست التباس (فضولی) تخلص‌کردم واز تشویش ستم شریکان پناه بجانب تخلص بـردم و دانستم‌کـه این

لقب مقبول طبع کسی نخواهد افتاد که بیم شرکت او بمن تشویشی بتواند داد.

کرد بدنامی مرا از اختلاط خلق دور　　عزلتم شد موجب مشغولی کسب هنر
منت ایزدراکه شد نیك آنچه بد پنداشتم　　خار من گل خاك من زرگشت سنگ من گوهر

فضولی شرق و اسلام عالمی نین اوچ اساسی دیلی یعنی عربی، فارسی و تورکی دیللرینده شعر یازمیش و دویغولارینی ، فکر و عقیده لرینی گؤزل و یتگین بیر دیلله بیان اتمیشدیر. تورکجه دیوانی نین مقدمه سینده دئیرکی: علم سیز شعر قالب بی روح ویا اساسی یوق دیوارکیمی اولور واساس سیز دیوار غایتده بی اعتبار اولور. فضولی شاعر و عالم اولدوغو قدرده ظریف و خوش صحبت بیر رنددیر. فضولی تمام عمرونده نه لایق اولدوغو حضور و رفاهی الده ائده بیلمیش نه ده کافی درجه ده بیر شهرت قازانمیشدیر. شیعه اولوب، شاه اسماعیلی تائید و اونون آدینا **بنگ و باده** اثرینی یازدیغی حالده صفوی لردن ده حرمت والتفات گؤرمه میشدیر . اساساً فضولی پادشاهلارا قوللوخچو و مداح اولان شاعرلردن دگیلدیر.

فارسجا یازدیغی **انیس القلب** قصیده سینده بئله دئیر:

چرا باید نهادن سر بتعظیم کی وکسری　　چرا بایدکشیدن منت ازفغفور وخاقانش
بحکمت خالی ازغیرخداکن خانهٔ دلرا　　امین کعبه ات کردند بتخانه مگردانش

فضولی ترکی وفارسی دیوانلاری نین مقدمه لرینده وئردیگی معلوماتا گوره بوتون عمرونی حله وکربلا وبغداد داکچیرمیش وعراق عربدن قیراغا چیخمامیشدیر. دوغوم تاریخی قطعی بیلینمه دیگی حالده (١٤٩٤ـ١٤٨٩). **عهدی بغدادی تذکره** سی نین یازدیغینا گوره ١٥٥٦ = ٩٦٣ داطاعون خسته لیگیندن اؤلموش و کربلادا حضرت سیدالشهدانین حرمی جواریندا دفن ائدیلمیشدیر. (کچدی فضولی) جمله سی فضولی نین وفات تاریخینی گوسترییر.

فضولی نین **فضلی** آدیندا شاعر اوغلو اولوب تورکجه و فارسجا و عربجه شعر یازمیشدیر، فقط شعر قدرتی باباسی قدر دگیلدیر. او زمانین موداسی اولان شعر ایله معماجیلیق و تاریخ یازمیشدیر. فضولی فارسی دیوانی نین مقدمه سینده اوغلو باره سینده بئله دئمیش:

در حله دو شاعرند اکنون　　فضلی پسر و پدر فضولی
عکس اند جمیع کار عالم　　فضلی پدر و پسر فضولی

فضولی نین مذهبی شیعه اثنی عشریدیر. یازدیغی قصیده و مرثیه لرده (آل عبا مرثیه سی) **وحدیقة السعدا** دا بومسئله آیدینجا اؤزونو گوسترییر، فقط فضولی شعر و فکر جهتیندن نسیمی و جیبی نین تاثیری آلتیندا قالمیش و نهایت وحدت وجود فلسفه سینه اینانمیشدیر .

ادبی شخصیتی و اثرلری: فضولی‌نین ادبی شخصیتی رومانتیك بیر دوره‌ده و اجتماعی رمانتیزم ایچینده تشکل اتمشدیر. بغداد محیطی‌نین عصرلر بویی معروض قالدیغی تاریخی و اجتماعی بحران‌لاردان باشقا امام‌حسین(ع)نین شهید ائدیلدیگی یرلرده‌دوغولوب بؤیون فضولی بومنطقه‌ده یاشایان تاریخی اضطراب میراثینی‌صانکی(ائله‌بیل)تنفس‌اتمیشدیر. شاعر بویله بیرمحیطده ان‌چتین‌حیات‌شرطلری ایچینده یتیشمیش و علم وادبیات و تفکرده درین بیلگی(معلومات) و یوکسك(اوجا) عرفان و انسانلیق سویه‌سینه چاتمیشدیر.

فضولی‌نین ادبی شخصینی باره‌سینده اثرلری‌نین تدقیقی گوستریرکی: اؤز دئیش ایله آنادیلی **ترکی** اولان فضولی عراق دا بؤیودوغی ایچون اوشاخلیقدان عربجه وفارسجایی و بودیللرین ادبیاتینی اؤرگنمیش وعینی‌زماندا‌علم‌کلام ومعقول‌و منقول و حتی فلسفه وطب داحی تحصیل اتمیش و بو وادی‌لرده سؤز صاحبی اولموشدور.

فکر و هنر ساحه‌سینده عطار ، مولوی ، جامی ، نسیمی و حبیبی‌دن الهام آلمیشدیر. مثنوی‌لرینده نظامی، جامی و هاتفی و غزللرینده و قصیده‌لرینده سلمان ساوجی و جامی‌نین تاثیرینی گؤرمك ممکن‌دیر. فقط بؤیوك شاعر مختلف الهام منبع‌لرینددن آلدیغی مختلف عنصرلاری اؤز شخصیتی ایله بیرلشدیریب تماماً خصوصی و شخصی هنر اثرلری یاراتمیش‌دیر.

فضولی‌ده وحدت وجودا‌یانان تلقی‌لر، الهامی‌نین منبعینی تشکیل ائدن لاهوتی غزل‌لرینده وشاه‌اثری‌اولان لیلی و مجنونوندا تقدیس و ترنم ائتدیگی‌عشق، الهی و یا افلاطونی عشق‌دیر. شاعرین احساساتی‌ایله فلسفی‌ـ صوفیانه ماهیتده فکری تربیتی بیربیریله چوق هم‌آهنك بیرطرزده امتزاج اتمیشدیر .

الهله متصف اولان‌بو الهی عشق فضولی‌نین روحوندا یاشامیش واثرلرینی یاراتمیش ویا شاتمیشدیر . ایشته (۱) بوندان اؤتورودیرکی احساساتی‌نی بیان‌ـ ائدرکن احتشام وصمیمی لیگینی محافظه‌ائدن شاعر قصیده‌لرینده کلمه‌اویونلارینا (بازی الفاظ) باش ووروروالهی هنرمندیرینه چوخ ماهربیر متفکر و هنرمند کسوتینده ظاهراولور.

فضولی‌لیریزم (تغزل) شعرین استادی اولدوغوحالده غزل قوشماخلا اکتفا اتمه‌یيپ مثنوی و استعاره‌ای اثرلرده یازمیشدیر. آیریجا آذری تورکجه‌سیندە بدیع نثرین نمونه‌لرینی ورمیشدیر .

۱ـ ایشته: اینك. فضولی‌نین ایشلتدیگی‌کلمه‌دیر.

فضولی‌نین عقیده‌سینه شاعر الهی بیرموهبته مظهر اولماسا بی‌عیب شعر قوشاماز فقط بو الهی‌موهبتی علم‌ایله‌بزه‌مك وکامل‌لشدیرمك لازمدیر، زیراعلم‌سیز شعر روح سیز جسمه بنزر. حقیقی شعر عشق دویغو (احساس)لارینی‌ترنم‌ائدن شعر دیر. بئله بیر شعرین ان اویغون (موافق ومطابق) شکلی غزل‌دیر.

فضولی‌نین اؤز دئیشینه‌گوره ترکی دیوانی‌نین مقدمه‌سینده فضولی‌دن ترکی غزل‌ایستیه‌ن بیرترك‌گوزلینین دیلیندن بئله‌دئیر.

غزل دیرصفابخش اهل نظر — غزل دیر گل بوستان هنر
غزال غزل صیدی‌آسان دگیل — غزل منکری اهل عرفان دگیل
غزل بیلدیریر شاعرین قدرتین — غزل آرتوریر ناظمین شهرتین
گونول‌گرچه اشعاره‌چوق‌رسم‌وار — غزل رسمین اثتجمله‌دن اختیار
که هر محفلین زینتی دیر غزل — خردمندلر صنعتی دیر غزل
غزل‌دی که مشهور دوران اوله — او قومقده یازمقده آسان اوله.

فضولی شاعرین سس وئرن بیرساز، بیرموسیقی‌آلتی اولدوغونااینانیر. شاعر بیرسازاولونجا، بیرسازین محصولی بیرنوا، بیر خوش صدا اولاجاقدیر. شعر بو سازدان چیخان گوزل‌سس‌دیر.

فضولی شعرلرینده اؤز وجودونی (نی) یه وچنگه بنزتیر:

نی بزم غمم ای‌ماه نه‌بولسان یله‌ور — اودایانمیش‌قوری‌جسمیمده‌هوادان‌غیری
بزم عشق ایچره فضولی نجه‌آه ایله‌مه‌یم — نه تمتع بولونورمنده صادان غیری.
نی‌کیمی‌جسمیم‌اولدی‌اوخوندان‌دلوك‌دلوك — دم‌وردوغوجایرلویرینندن صدا وریر.

بوده‌مکدیرکه فضولیه‌گوره شعرکلمه‌لرله‌سویله‌نن بیرموسیقی‌دیر. داهاقاباخ‌جان‌دئدیکلریمیزی‌ده حسابا‌قاتساق بویوك شاعر، شعرین احساس وفکروموسیقی‌دن عبارت اولدوغونااینایر.

فضولی‌نین شعرینده دقتی جلب‌ائدن‌تم‌لر (موضوع) عشق، اضطراب، رندلیق، وفا، دینی وفلسفی‌فکرلردیر.

فضولی‌ده‌کی‌عشق، الهی عشق‌دیر وانسانی ابدیته‌قاووشدورور. (واصل‌ائدر)

فضولی عشق‌دردیله خوشدیر. بودرده دوا ایسته‌مز، بونو مجنونون‌ذیلیندن‌بئله سویلر: یارب بلای‌عشق‌ایله‌قیل‌آشنامنی بیردم بلای عشق‌دن اتمه جدامنی

عشق‌وادی‌سینده حتی مجنونی داهی اؤزوندن ایره‌لی‌گوره‌بیلمز:

منده مجنوندن‌فزون‌عاشقلیق‌استعدادی‌وار — عاشق صادق‌منم مجنوندن‌آنجاق‌آدی‌وار

بؤیوك عالم عشق‌باره‌سینده بئله‌دئیر:

عشق‌ایمیش هرنه وار عالمده — علم بیرقیل‌وقال‌ایمیش‌آنجیق.

فضولی‌ده‌کی عشق حزن و الم و اضطرابله عجین‌اولمنوش، وشاعرین روحونون غذاسی حالینه گلمیشدیر:

جفا وجورایله معتادم‌آنلارسیز نه‌اولورحالیم‌جفاسیناحدوجورو‌ینه‌پایان‌اولماسین یارب.

بو احساس بغداد محیطی‌نین تاریخی و اجتماعی رمانتیزمیله‌آسیلی‌دیر.

گرفتار غم عشق اولالی آوارهٔ‌دهرم غم‌عشقه‌منی‌بوندان‌بتر‌یارب‌گرفتارائت

فضولی‌رندلیگینی وعارفلیگینی ودنیاوآرلیقلاری‌قارشیسیندا (مقابلینده) دورومونی بیان اتمك ایچون‌لیلی‌ومجنونون نه‌دیر قافیه‌لی غزلی چون مناسب‌دیر:

اؤیله سرمستم که ادراك اتمه‌زم دنیانه‌دور

من کیمم ساقی اولان‌کیم دور می‌وصهبا ندور

گرچه جاناندان دل شیدا ایچون کام ایسته‌رم

سورسا جانان بیلمه زم کام دل شیدا ندور

حکمت دنیا وما فیها بیلن عارف دگول

عارف اولدور بیلمیه دنیا و مافیها ندور

آه و فریادون فضولی اینجید بدور عالمی

گر بلای عشق ایله خوشنود ایسن غوغا ندور

فضولی‌نین انسانلاردا آرادیغی (آخداردیغی) بیرینجی فضیلت وفادیر فقط بونو تاپمادیغیندان چوق متاثردیر. انسان وفاسیزلیغی‌نین دنیانین وفاسیزلیغی‌نا اویغون بیرطبیعت اولدوغونو بیلیر و بو فکرینی بئله بیان‌ائدیر:

وفا هرکیمسه دن‌کیم ایسته دیم آندان جفا گؤردوم

کیمی کیم بی‌وفا دنیاده گؤردوم بی‌وفا گؤردوم.

فضولی اثرلرینده دؤنه دؤنه پاخیلاردان، نانجیب و یارامازلاردان چکدیگی عذابلاری خاطر لادیرسادا عدالتین وانسانیتین صون غلبه سینه محکم اینانیب و همیشه بو ایناملا یاشایاراق دئیر :

حسود صورت احوالیمه نظرقیلماز جفا قیلیر من بیچاره‌یه حذر قیلماز

صانیرکه ناله‌وزاریم اونا اثرقیلماز اونو مرور ایله عالمده دربدر قیلماز

زمانه ایچره مجربدور انتقام زمان همیشه یاخشییه‌یاخشی‌ورریاکارمان

فضولی شعرلری نین بیرچوغوندا انساندا تجلی ایدن الهی‌گوزللیگی‌صنم، بت‌کیمی مفهوملارلا افاده ائدیر و بو الهی گوزللیك قارشی‌سیندا بئله ترنم اتمیشدیر :

سجده دیر هرکانده (۱) بیربت‌گورسم آئینیم منیم
خواه کـافر خـواه مؤمـن دوت بـودور دینیم منیم
اول بت‌ابروسون قویوپ محرابـا دؤندورمم اوزوم
قوی منی زاهـد منه چـوخ ورمه تانریچون عذاب

اثرلری : داها اولده سویله دیگیمیزکیمی فضولی اوچ دیلده منظوم ومنثور اثرلر یازمیشدیر ، بونلاردان تورکجه و فارسجا دیوانلاریله بعضی‌کوچك مثنوی اثرلر و لیلی ومجنـون ایله حدیقةالسعدا ، عصرلردن بری مختلف تورك خلقلری آراسیندا یاییلمیش و بویوك شهرت قازانمیشدیر .

تورکجه دیوانی: بودیوانین باشیندا تورکجه و فارسجه وعربجه بیت‌ومنظومه لرله تزیین اندیلمیش منثور بیر مقدمه واردیر. مقدمه‌ده شاعرین شعرباره‌سینده کؤروش ودوشونجه و خاطره‌لرینی بیان اتمه‌سی شایان توجه‌دیر . مقدمه‌دن‌صونرا عالمانه بیربهار توصیفی ایله باشیلایان بیرتوحید قصیده‌سی واونـدان صونرا حضرت محمد ص ین‌مدحینده سویله دیگی قصیده‌لر واردیر
حضرت محمد ص باره سینده یازدیغی ان‌گوزلی صوقصیده سی‌دیر
صاچما ای گوز اشگدن کؤنلومده‌کن اودلاره صو
گیم‌بودکلو(بوشکلده) دوتشان‌اودلاره‌قیلماز چاره‌صو
آبگـونـدر گنبـد دوار رنگـی بیلمـه زم
یـا محیط اولموش گـوزومـدن گنبـد دواره صو
ذوق تیغیندن عجب یـوق اولساگـونلوم چاك چاك
گیم مرور ایله بیراقور رخنـه‌لـر دیـواره صو ...
. . . سیـد نـوع بشـر دریـای در اصطفا
گیـم سپـوبـدر معجـزاتـی آتش اشـراره صو .

صونرا حضرت علی‌ع ایچون دئدیگی (قصیده درمدح شاه ولایت) گلیر

دیگر قصیده‌لری ۱۲ امام مدحینده و بغداد و سلطان سلیمان قانـونی نیـن مدحینده و صونرا بغداد والی‌سی‌ایاس‌پاشا و او دورون بیرنچه مهم‌آدملاری ایچون یازمیشدیر. بغدادین ۱۵۳٤ = ۹٤۱ه ده سلطان سلیمان قانونی طرفیندن فتحیندن صونرا یازیلان بو قصیده‌ده فضولی بغدادی برج اولیا یابنزه‌تیر:
اولیا برجی‌دئمیش زیراکه خاك‌اشرفی بقعه بقعه اولیاءالله اولموشدور مزار

۱ــ کانده : یاندا .

فضولی نین شعر قدرتی داها چوخ غزل‌لرومسمط(۱) لرینده اؤزونوگوستریر.

تورکجه دیوانیندا ترکیب بند(۲) شکلینده دئیلمش منظومه لرده ایچینده مرثیهٔ آل‌عبا دئیلن کربلا مرثیه‌سی صو قصیده‌سی عیارینده‌دیر و شاعرین پنج تن آل‌عبا یا بسله‌دیگی درین محبتی‌گوستریر .

ماه محرم اولدی مسرت حرامدیر — ماتم بوگون شریعته بیراحترامدیر
تجدید ماتم شهدا نفع سیزد گل — غفلت سرای دهرده تنبیه عامدیر
غوغای کربلا خبرین سهل صانمه‌کیم — نقض وفای دهره دلیل تمامدیر
هر ذره اشک‌کیم دوکولور ذکرآل‌ایله — سیارهٔ سپهر علو مقام دیر
هرمده آه‌کیم چکیلور اهل‌بیت ایچون — مفتاح روضهٔ در دارالسلام دیر .
شاد اولماسون بوواقعه‌ده‌شاداولان‌کونل — بردم‌بلا و غصه‌دن آزاد اولان کونول

فضولی دیوانیندا ، غزل‌لردن ، ترکیب و ترجیع بند لردن ، مسدس،مخمس و مربع‌لردن صونرا گلن شعرلر، قطعه‌لر و رباعی‌لردیر.

فضولی‌نین کلیاتیندا یوخاریدا صایدیقلاریمیزدان باشقابنگ و باده ، شکایت‌نامه، ساقی‌نامه و لیلی‌ومجنون واردیر.

فضولی‌نین‌ان‌اسکی (قدیم) وکامل‌کلیاتی ۱۵۸۹ = ۹۹۷ ایلینده‌بغداددا‌ال‌ایله یازیلیپ و بوگون لنینگراد آسیا موزه‌سی‌ال‌یازمالاری آراسینده‌ادیر.

تورکیه واروپا کتابخانه‌لاریندا‌ده مختلف‌ال‌یازماسی‌نسخه‌لری‌واردیر.فضولی‌نین دیوانی ابتدا بولاق‌دا (قاهره) ۱۲۵۶ دا و تبریزده (۱۲۴۷) و استانبول‌دا (۱۲۶۸) چاپ اولموشدور. صونرا دفعه‌لرله یوخاریداکی‌شهرلرده وهابله‌باکودا باسیلمشدیر.

بنگ و باده: حشیش ایله شراب آراسینده بیر مناظره‌دن عبارت اولان بو مثنوی فارسجا یازیلمیش و شاه اسماعیله اتحاف ائدیلمیشدیر. بواثر. ۵۰۰ بیت دیر و شاعرین جوانلیق اثرلریندن‌دیر. اثرده باده جوان و جوشغون روحلو بیر پادشاه اولان شاه اسماعیلی و بنگ (حشیش)ده، آغیرباشلی وحرکت‌سیز ومتوکل سلطان صانیلان ایکینجی بایزیدی تمثیل‌ائدر . بو مناظره و ساوشدا باده مغلوب واسیر ائدیلمیشدیر.

۱ـ مسمط : بش مصرعی بیر قافیه لی و آلتینجی مصرعی آیری قافیه‌سی اولان شعر .

۲ـ ترکیب‌بند: شاعر بیرنچه بیت موافق بحرده ومختلف قافیه‌لرده سویله دیگدن صونرا (بیربند) بیر غیرمکرر تازه بیت سویلر.

ساقی‌نامه یا هفت‌جام : یدی قدحین نشه‌سینی ترنم ائدن بو فارسی مثنوی ۳۱۸ بیت‌دیر . ۳۱ بیتینده، منه شریعته نظام‌ورن شرابی‌ور، شریعته حرام‌اولان شرابی یوخ‌دئیر . ساقی‌نامه بئله باشلاییر :

سر از خواب غفلت چوبرداشتم — لوای فراست برافراشتم
فکندم به آثار حکمت نظر — به معمورهٔ صنع کردم گذر
ندیدم به از میکده منزلی — چو پیر مغان مرشد کاملی
باو دوش نالیدم از جور دور — که برمن چرا می‌کند دورجور
خردمند پیری پسندیده رای — زکارم چنین گشت مشکل‌گشای
که در رشتهٔ آرزویت گره — ز عقل است بر دور تهمت منه
خرد را خیالات بیهوده هست — خلاف قضا هر خیالی که هست
بدارالشفای مغان آرزوی — مداوای آن علت از باده جوی

شاعر ۳۵ بیتلیك بیر مقدمه‌دن صونرا مثنویسینی یدی قسمته‌ده سویلر و نی دف ، تار وچنگ ، عود ، طنبور و قانون کیمی سازلارلا و مطربله مناظره ائدر . اثر کاملا صوفیانه‌دیر وشاعرین موسیقی ومیتولوژی (اسطوره‌شناسی) معلوماتینی ده‌گوستریر .

غزلیات : فضولی‌نین غزلیاتی و لیلی ومجنونی اونون شاهکار لاری صاییلیر. داها اول‌ده بو باره ده بحث ائتدیگیمیز ایچون فقط بیرنچه غزل نقل ائدیریك :

یارب همیشه لطفینی ائت رهنما منه
گوسترمه اول طریق که یتمه ز سنا منه
قطع ایله آشنا لیغیم آندانکه غیر در
انجق اؤز آشنالرین ائت آشنا منه
بیر پرده ثابت ائت قدم اعتبار یمی
کیم رهبر شریعت اولا مقتدا منه
یوق من ده بیر عمل سنبه شایسته آه اگر
اعمالیمه گوره ویره عدلین جزا منه
خوف خطر ده مضطربم وار امید کیم
لطفون وره بشارت عفو و عطا منه
من بیلمه زم منه گرکن (لازم‌اولان)سن‌حکیم‌سن
منع ایله ویرمه هرنه گر کمه ز سنا منه
اول دور منه مراد که اول دور سنا مراد
حاشا که ستدن اؤزگه اولا مدعا منه

حبس هوا ده قویمه فضولی صفت اسیر
یارب هدایت ایله طریق فنا منه
کونلوم‌آچیلور زلف‌پریشانینی‌گورکچ (کؤرجك)
نطقوم توتولور غنچهٔ خندانینی گورکچ
با قدقجه سنا قان صاچیلور دیده لریمدن
باغریم ده لنور ناوك مژگانینی گورکچ
رعنالیق ایله قامت شمشادی قیلن یاد
اولماز می خجل سرو خرامانینی گورکچ
چوق عشقه هوس ائده‌نی گؤردوم که هواسن
ترك ائتدی سنین عاشق نالانینی گورکچ
کافر که دگیل معترف نار جهنم
ایمانه گلور آتش هجرانینی گورکچ
نازلی لیك ایله غنچهٔ خندانین ائدن یاد
اتمه ز بی حیا لعل بدخشانینی گورکچ
سن حال دلین سویلمه سن نولا فضولی
ایل فهم قیلور چاك گریبانینی گورکچ
رمضان اولدی چکوب شاهد می پرده‌یه‌رو
می‌ایجون چنك دو توب تعزیه آچدی گیسو
بیلدی مطرب‌که‌نه‌دیرحال‌گوتوردی قوپوزون(۱)
بزمدن ـچکدی ایاغینی صراحی و سبو
بزم قانونی پوزولدی نه ایچون چنگله دف
یغلیوب (۲) ایتمیه لر حاکم ایشیکنده غلو
رمضان آیی گرك آچیله جنت قاپوسی
نه رواکیم اوله میخانه قاپوسی بغلو (باغلی)
فتح میخانه ایچون اوقیه‌لیم (اوخویاق) فاتحه‌لر
اوله‌کیم یوزوموزه آچیله بیر بغلوقپو (قاپو)
آفتاب قدح اتمه‌ز رمضان آیی طلوع
نه بلادر بیزه یارب نه قره گوندور بو

۱ـ سازینی .
۲ـ یيغيلوب .

انتظارمی گلگـــون ایلـه بایـرام آیینـه
باقه باقه (باخاباخا) اینه جکدیر گوزو موزه قره‌صو
رمضان اولدو بودوروهمی فضولـی‌نین کیـم
نیچه‌گون ایچمیه مـی زهدایله نـاگه دوته خو

اشاغیداکی مشهور غزلی باکودا بؤیوك بسته‌کار (آهنگساز) عزیز حاجی بیك‌اف طرفیندن بسته‌لنمیشدیر (نوتاآلینمیشدیر) .

منی جاندان اوصاندیردی جفـادان یاراوصانمازمـی
فلکلر یانـدی آهیمدن مـرادم شمعـی یا نمازمـی
قمو (هامی) بیمارینه جانان دوای دردائدر احسان
نیچون قیلماز منه درمان منـی بیمارصـا نمازمـی
شب هجران یانار جانیم دوکرقان چشم گـریانیم
اویادیـر خلقـی افغانیم قرا بختیم اویا نمازمـی
گل رخسارینه قارشی گؤزومدن قانلو آقار صو
حبیبم وقت گـل دیربو آخار صولار بولا نمازمـی
غمیم پنهان دوتردیم من دئدیلر یاره قیـل روشن
دیسه‌م اول بیوفـا بیلمم اینانورمـی اینا نمازمـی
دگیلدیم من سنامایل سن ائتدیـن عقلیمی زائـل
منه طعن ایلیه‌ن غافل سنی گورکج اوتا نمازمـی
فضولی رندشیدادیـر همیشه خلقـه رسوادیـر
صورون کیم بونه‌سودادیر بوسودادان اوصانمازمی

لیلی‌ومجنون ـ مثنوی طرزینده یازیلان بو عشق واضطراب اثری فضولی‌نین **شاه اثری** صاییلیر . اسکی‌عـرب افسانه‌سی اولان لیلی‌ومجنـون فضولی‌دن قاباق نظامی ، جامی و هلالی و هاتفی کیمی ایرانین بؤیوك شاعرلری طرفیندن نظمه آلینمیشدی . تورکجه ایلك دفعه ۱۵ اینجی عصرده جغتای شاعری علی شیرنوائی طرفیندن یازیلدی فقط فضولی بوتورکجـه مثنوی‌دن خبـری اولمادان بـوایشه باشلادی . اؤزونون دئدیگینه گوره ایکی روم (تورك) طریقی اونو بوایشه تشویق ائتدیلر . بوایکی‌تورك طریقی‌سلطان سلیمان قانونی ایله بغداداگلن تورك‌شاعرلری خیالی و یحی‌بیك اولماسی چوق محتمل‌دیر :

لیلی ومجنون عجم ده چوقدور اتـراك ده اول فسانه یوقدور
تقریـره گتور ـبو داستـانـی قیل تـازه بو اسکـی بوستانی.

بو مثنوی مفعولن مفاعیلون فعولن وزنینده یازیلمیش وآرالارینده مختلف

وزنلرله یازیلمیش غزللر وعاشق ومعشوق آراسینده یازیلان، مربع ، ایکی‌مکتوب واردیر . اثرین باشیندا منظوم ومنثور کوچك بیرمقدمه واردیر .

فضولی بوائرده نظامی‌دن چوق‌هاتفی‌نین لیلی‌ومجنونونی اؤرنك قرارورمیش فقط اثرین ترتیب و تحریرینده مهم ابتکارلار ایشله‌نمیش واثره‌ملی و اوریژینال بیر رنك ورمیشدیر. اثر ۱۵۳۵ ده تمـاملانیپ صدراعظم ویس پاشایا اتحاف ائدیلمیشدیر . بواثر ایلك دفعه ۱۸٤٤ ده تبریزده صونرادا استانبول‌دا و باشقایرـ لرده چاپ اولموش و انگلیزجه و آلمانجا و روسجایا ترجمه ائدیلمیشدیر.

فارسی‌دیوانی: تورکجه دیواندا اولدوغوکیمی‌کوچك شعرلرله برابرمنثور بیر مقدمه واردیرکی فضولی باره سینده مهم معلوماتی احتوا ائدر. بومقدمه ده فارسی غزللری ایچون بئله یازمیش : مدتی بسرودن اشعارترکی و عربی و قصائد ومعمای فارسی گذرانیدم تاآنکه روزی گذارم بمکتبی افتاد. پری چهره‌ای فارسی‌نژاد چون توجه من دید ازگفتهای من چند بیتی طلبید. من نیز چند بیتی از عربی وترکی باو ادا نمودم و لطایف چند نیز از قصیده و معما براو فزودم. گفت‌که اینهـا زبان من نیست و بکار من نمی‌آید ، مرا غزلهای جگرسوز عاشقانه فارسی می‌باید :

ابهام در معانی و اغلاق در کـلام　　کار اکابر وعلمای زمانه است.

تاب عذاب فکـر ندارند دلبران　　مرغوب‌دلبران‌سخن‌عاشقانه‌است.

بی‌تکلف از ایـن سخن مرا خجـالتی دست داد وآتشی دردل افتادکه خرمـن اندوختهٔ مرا همه بسوخت ودر شبستان خیالم شمع شوق غزل فارسی برافروخت.

بئله نظره‌گلیرکی بو دیوان هنوز ایراندا چاپ اولمامیش. الیازما نسخه‌لری آذربایجان، تورکیه و اروپا کتابخانه وموزه‌لرینده موجود دیر. لنینگرادکلیاتیندادا فارسجا دیوانی واردیر. ۱۹٦۲ ده آنکارادا پرفسورحسیبه‌مازی اوغلوطرفیندن بیر انتقادی Edition Critique چاپ ونشر ائلمیشدیر . بـو دیواندا ٤۹ قصیده و ٤۱۰ غزل، بیر ترکیب بند، بیرمربع ، بیرمسدس، ٤٦قطعه و۱۰۵رباعی‌واردیر.

عربجه دیوانی: فضولی‌نین عربجه دیوانی اولدوغو تکجه صادقی تذکره‌سینده یازیلمیشدی . صون زمانلاردا لنینگراد کلیاتیندا عربجه دیوان تاپیلدی. بـو کلیات حقینده ایلك معلوماتی روس عالمی E.Berthels برتلس (۱۹۳۰) ورمیشدیر. ٤٦۵ بیت دن مرکب اولان بو دیوان‌دا اون‌بیر قصیده و بیـر خاتمه واردیر .

قصیده‌لرین یدیسی حضرت محمد و اوچوده حضرت علـی‌نیـن مدحینـده یازیلمیشدیر. فضولی‌نین فارسجا و عـربجه شعرلری تورکجه شعرلری عیاریندا دگیلدیر. هله عربجه اولانلارین کالیته‌سی داها آشاغی‌دیر.

حدیقةالسعدا: کربلا فاجعه‌سینی شرح و ثره‌ن‌منظوم‌پارچالارله تزیین‌ائدیلمیش تورکجه‌منثور بیر اثردیر. شاعر بو اثرایچون حسین واعظین‌روضة‌الشهدا سینی اؤرنك سچمیش فقط اثر اؤرنکدن‌ده اوستون (برتر) اولموشدور .

حسن و عشق ویا روح‌نامه: فارسجا یازیلمیش‌وطب‌باره‌سینده معلومات‌وثریر.

شکایت‌نامه: تورکجه منثور بیر مکتوبدیر . نشانجی جلال‌زاده مصطفی‌چلبی‌یه یازیلدیغی ایچون نشانجی پاشا مکتوبو آدیله مشهوردیر.

بومکتوبی‌اوقاف تخصیصاتیندان‌مقرریسی‌نین وثریلمه دیگی‌ایچون‌یازمیشدیر.

۱۶ اینجی عصرده تورك نثری‌نین شاه اثری صاییلان بومکتوب‌یریر کوچوك منظوم پارچارله سوسلنمیشدیر (تزیین ائدیلمیشدیر). بو مکتوبون انچوق بیه‌نیلن پارچالاری بونلاردیر:

حضورلارینه گتدیم، بیرجمع گوردوم ، حکایتلری پریشان ، نه صفادان آندا اثر ونه صدق‌دن آندا نشان‌وار. سلام وثردوم رشوت‌دگولدور دیوآلمادیلار. حکم‌گوستردیم، فائده‌سیز دیر دیو ملتفت اولمادیلار. اگر چه ظاهرده صورت اطاعت‌گوستردیلر اما زبان‌حال ایله جمع سئوالیمه جواب وثردیلر.

مطلع‌الاعتقاد : علم کلام باره‌سینده بیر رساله‌دیر و فضولی‌نین مذهبی اعتقادینی آنلاتیر.

انیس‌القلب : ۱۳٤ بیت‌لی فارسی بیر قصیده‌دیر. بوقصیده‌نی ایران‌طرفیندان سلطان سلیمانا گوندرمیشدیر .

تورکجه ـ فارسجا منظوم‌لغت ـ لاهوردا پنجاب دانشگاه کتابخانه‌سینده بیر مجله‌ده فضولی‌یه منسوب تورکجه فارسجا لغت چاپ اولموش فقط اوزرینده هنوز علمی تحقیق ائدیلمه میشدیر. (پرفسور فاخرایز. انکارا).

تاثیرلری: عمرونون‌چوغونی آذربایجان‌ادبیاتینا وقف‌ائدن بیوك تورك عالم و ادیبی پرفسور فواد کوپرولو اسلام آنسیکلوپدیسینده فضولی حقینده‌بئله یازار: تورك ادبیاتی‌نین مختلف‌ساحه‌لرینده عصرلردن بری فضولی قدرتاثیر بوراکمیش شاعر چوق آزدیر. نسیمی و نوائی‌دن صونرا فقط فضولی دیرکی تورك دنیاسی‌نین هرطرفینا اثرلری یاییلمیش . اوخونموش، سویلمیش ، تقدیر ائدیلمیش و نظیره‌لر یازیلمیشدیر .

یالنیز فضولییی یتیشتیرن آذری ساحه‌سی‌دگیل، عثمانلی وجغتای‌ادبیاتلاری‌دا عصرلردن بری اونون قوتلی نفوذوآلتیناقالمیشدیر .

فضولی تاثیری تکجه یوخاری ادبی محیط لرده و کلاسیك شاعرلر اوزرینده قالمایپ ساز و تکیه شاعرلری واسطه سیله گنیش خلق‌کوتله‌لرینه یاییلمیشدیر .

فضولی‌نین انچوق ایشلتدیغی وزنلر و نظم شکللری عاشق ادبیاتینا گریپ ، اونون تفکر واحساس خصوصیتلری ساز شاعرلرینه‌انتقال‌اتمیشدیر. جوان‌عاشقلار فضولی‌نین غزللرینی اوخورو اؤز تخلص لرینی اونون دیوانیدان سچمیشلر.

فضولی‌نین باره‌سینده کچن عصرین آذربایجانین بویورك شاعری وقاباخجیل متفکری سید عظیم شیروانی‌نین یازدیغی تذکره‌دن آلینان مقاله‌یی آشاغیدا عیناً نقل ائده جئیك .

فضولی باره‌سینده سوزلریمی آشاغیداکی‌ایکی‌سئوال‌ایله بیتیرمك ایسته‌ییرم:

۱ــ بوتون دنیا شاعرلرینی واسکی‌دن‌بری یاراتدیقلاری اثرلری تدقیق ائدرسك نچه شاعرین فضولی‌کیمی اوچ دیلده شاه‌اثرلر یاراتدیغینی‌گوره ریك.

۲ــ بیزیم گوزل دیلمیزه خوربا‌خان‌لار و زنگین ادبیاتیمیزی دانانلار فضولی‌نین دیلمیزده یازدیغی منظوم و منثور اثرلری اوخـویـوب آنلایابیلسه‌لـر اوزلریندن اوتانارلارمی .

نـاتمـام

منابع و مراجع :

۱ــ کلیان دیوان فضولی . استانبول ۱۳۰۸ ه.ق.

۲ــ کلیات دیوان فضولی . تبریز ۱۲۸٦

۳ــ فضولی: اسلام آنسیکلوپدیسی. جلد ٤ . پروفسورفوادکوپرولو. استانبول.

٤ــ محمد فضولی: علمی تدقیقی مقاله‌لر. وفاتی‌نین‌دؤرت‌یوزایللیگی‌مناسبتیله. آذربایجان ادبیات نشریاتی ۱۹۵۸ . باکو .

۵ــ رسیملی تورك ادبیاتی تاریخی. ن. سامی. بانارلی. جلد۷ . دولت کتاب اوی . استانبول .

٦ــ دیوان فارسی فضولی ــ پرفسور حسیبه مازی اوغلو. ۱۹٦۲ انکارا .

۷ــ ۱٦ اینجی عصرآذری لهجه‌سی ادبیاتی‌نیـن باشلیجا ممثل‌لریندن **فضولی** نین حیاتی واثرلری . اسلامی تورك‌ادبیاتی. دکترنجلاپك اولجای . استانبول۱۹٦۸.

۸ــ فضولی‌یه دائر. اؤلومونون ٤۰۰ اونجی ایـل دؤنومی مناسبتیله یونسکو ترکیه ملی‌کمیسیونی طرفیندن یاییلمیشدیر.
استانبول‌معارف‌باسیم‌اوی. ۱۹۵۹ (ادبیات اوزرینه‌مقاله‌لر.احمدحمدی‌تان‌یار)

۹ــ غم‌کروانی. فواد قاسم‌زاده . فضولی‌نین دنیا گوروشو. باکو ۱۹۵۸

۱۰ــ Leyla and Majnun FUZULI.
Translated by SOFI HURI.
Introduction and Notes by ALLESSLO BOMBACI. LONDON.
1970. C. UNESCO.

محمد فضولی[1]

سید عظیم شیروانی‌نین تذکره‌سیندن

شکوفه بوستان بلاغت وسبزهٔ نوبهارحسن عبارت شعرای فصاحت شعارلاراستادی یعنی جناب ملامحمد بغدادی فضولی تخلص الحق‌کی شیوهٔ اختراع نظم دلکش‌ده وبیشه عبارت شعر بی غش‌ده بیریگانهٔ عصر و وحید دهردیرکه اول حکیم بی‌نظیردن زمان ظهوریندن بوآنه کیمی **ممالك روم وطایفهٔ اتراکده** شاعری و ناظمی قدم عرصه وجوده باصمایپدیر که گوهر اشعاری‌نین مقابله‌سین و درشاهوار نظمین نظیریه‌سین‌رشته تحریره چکسین و شاهد طبع موزون دل آراسی بیر دوشیزهٔ دلفریب رعنا دیر که زینت رخسارینه مشاطهٔ توصیف و قاضی تعریف احتیاج و نرگس شهلای دلرباسی سرمه اوصافه محتاج دگیلدیر. آثار انوار مادهٔ قابلیت و استعداد شیوهٔ نظم و فنون نثرده حسن عبارت دل‌نشین ولطف بلاغت خاطر نشانیندن‌کالشمس فی وسط النهار نزد صغار وکبارده هویدا و آشکار دیر.

الان تصانیف بلاغت ردیف لریندن صفحه روزگاردا مشهور اولان (ساقی‌نامه) سیندن علاوه ۶ جلدکتابدورکه هر بیری شش جهاتده بی‌نظیر دیر.

اول **(حدیقةالسعدا) نثر ترکی** که انبیاء ـ عظام و اولیاء کرامون مصائب و ابتلاسی بیانینده دیر.

دوم کتاب **(صحت‌ـمرض) نثر فارسی** که حکمت‌آمیز اولان عباراتیندان مطالعه‌اتدیکجه قالب بی‌روح لارجانه گلور.

۱ـ محمد فضولی ـ علمی تدقیقی مقاله لر. وفاتی‌نین ۴۰۰ ایللیگی مناسبتیله. آذربایجان دولت نشریاتی. باکو ۱۹۵۸.

سوم **دیوان غزلیات و قصائد فارسی** دور کـه حسن عبارتده فـارسی میدان فصاحت و بلاغت دور.

چهارم **دیوان غزلیات ترکی** دیر که شرف مطالعه‌سی محافل عـرفا و مجالس بلغایه زیب زینت‌دور.

پنجم کتاب **(لیلی و مجنون) نظم ترکی** کـه داستان لیلی و مجنون کیمی شهرهٔ آفاق‌دور.

ششم خطـاب **(بنگ و باده) نظم ترکی** کـه رمـوزات و اسـرارده صفحـه آفاقده تاقدور.

اوبزرگوارواالاتبارون تولد شریفی خاك‌کربلای معلاده اولوب عراق **عجم‌ده**[1] نشوونما بولدوقدا سلطان سلیمان **پاشا** امید عاطفت‌لریله آهنگ روم و قسطنطنیه ادیب پـاشای مذکور حضرتلریندن نومید مراجعت ائتدیکده صفحات روم‌ده تاریخ[2].... وداع دارالغروراديب عازم خـانهٔ سرور اولموشدور[3]. طاب الله سراه و جعل جنته مسواه[4] و اوجنابین مذهب جعفری‌دن اولدغو هویدا وآشکاردیر حین مراجعت‌ده پاشاحضرتلرینه شکایت‌آمیز یازدیغی اشعار لریندندور.

عرض ائدر خـاکسار بی‌مقدار — بندهٔ کمتریـن فضولی زار
کـه مقیم مقام عـزلت ایـدیم — ساکـن گوشهٔ قناعت ایدیم .
بـاشما دوشدو جـاه سوداسی — ذوق اهـل طمـع تمنـاسی
هوس کسب ننگ و نام ائتدیم — طـالب رفعـت مقام ائتدیم
ایسته‌دیم کـه علو جـاه بولام — مظهر لطف پـادشاه بولام
بیلمه‌دیم که شکسته‌حال‌اولورام — حسد اهلینه پـایمال اولورام
جمع‌اشراره‌خادم اولماق ایمیش — سفهایه ملازم اولماق ایمیش
کیم کـه الله دن ابـا ایلر — قیـد درگـاهـه اقتـدا ایلـر
حاصلی ذلت و خسارت اولور — رخت امیدی جمله غارت‌اولور

۱ـ عراق عرب دوغرو دور.

۲ـ بورادا ال یازمادا تاریخین یری بوش بوراخیلمیشدیر.

۳ـ باشقا منابع‌ده فضولی‌نین عراق عربدن خارجه گتمه‌دیگی قید ائدیلمیشدیر.

۴ـ ماواه دوغرودور.

استاد شهریار و قاچاق نبی

إستادشهریارین آذربایجانین معروف خلق قهرمانی «قاچاق نبی» حقنده یازدیغی شعری‌قاچاق‌نبی داستانیندان آلدیغیمیز پارچالارلا بیرلیکده چاپ ائدیریك. نبی و اونون حیات یولداشی هجرین خلاصکار وایگیت سیماسی‌آذربایجانین کندلی عصیانلارینین جانلی حماسه‌لریندن در.

قاچاق نبی‌داستانیندان:

نبی چیخیب سیلدیریمین داشینا
دوستون - آشناسینی ییغیب باشینا
آینالی تفنگی باسیب دؤشونه
قوی‌سنه دئسینلر آی نادان نبی
دیوانی‌یئریندن اویندان نبی

* * *

نبی‌نین گؤزلری آلادی آلا
قوچ نبی اولوبدی دشمنه بلا.
نبی‌نین مسکنی اوجا بیرقالا.
قوی‌سنه دئسینلر آی قاچاق نبی
هجری ئوزوندن آی قوچاق نبی

* * *

نبی‌نین قاشلاری قارادی قارا
دشمن اوره‌گینه و وروبدی یارا
بگلری خانلاری گتیریب زارا
قوی‌سنه دئسینلر آی نادان نبی
دیوانی الینده اویندان نبی

* * *

نبی‌نین بوغلاری ائشمه ـ ائشمه‌دی
پاپاغی گولله‌دن دئشمه ـ دئشمه‌دی
نبی‌نین بوزآتین هئچ آت گئچمه‌دی
قوی‌سنه دئسینلر آی نادان نبی
تفنگی‌ها وادا اوینادان نبی

* * *

نبی‌نین بیرچگی اویما ـ اویمادی
اوهجردن، هجراوندان دویمادی
قیردی دشمنلری بیرین قویمادی
مرد ایگیتلرداردان قورتارار نبی
دشمن اوسته گولله یاغدیرار نبی

* * *

استاد شهریاردان:

قاچاخ نبی

دور قفس قاپوسین بیرآچاخ نبی
قوشولاخ قوشلارا بیراوچاخ نبی

*

قازامات[1] ایسیدی یاتا بیلمیسن
آنالار بشیگین ساتا بیلمیسن
آتالار یوردونی آتا بیلمیسن
غیرتون قربانی آی قوچاخ نبی

*

اون بش ایل گاورین ظلمینه دؤزدون
هرنقشه چکدیسه نقشه سین پوزدون
شیمدی‌که اوبادان ائلدن ال‌اوزدون
غم یوکون چاتمیشام دورکچاخ نبی

*

دؤرت بیردوره میزی سالداتلار آلدی
قالالار اوجالدی قارانلیق سالدی
زندانون ایشیق‌سیز، گونشسیزقالدی
همتون اوجادیر، دام آلچاخ نبی

*

بیرکسون قالمیوب یاریولداشدان
قالسادا فایشادیردویماز اویناشدان
گجه‌لی آشمالی بوداغدان، داشدان
زندانی قازمیشام دورقاچاخ نبی

*

ددین بس وطندهٔ، سابق وطندیر
گوردون‌که‌دوستون‌یوق‌هپسی‌دشمندیر
وطندن قالان بیرقوری کوشندیر
اوندانداال چکیپ واز گچاخ نبی

۱ـ زندان

چؤللرده چکمیشدیم وطن ذلتین — گریمیش ئوزیندهٔ چکیم غربتین
قیریرام وطنین ، ایپین ، الفتین — جگردن آیریلمیر، بیرپیچاخ نبی

*

وطندن دویمشام نبی قیناما — دورگدك بوخالقی آرتیق سیناما
دورگؤروم بوآغاچ بنزیر آنامـا — تلیندن قوی قریم بیرساچاخ نبی

*

هارالی اولمالی ، بیله بیلمدیك — قانلارین لکه سین سیله بیلمدیك
بیرده بیز بویانا گله بیلمدیك — آرازین سویوندان بیرایچاخ نبی

غیرتون قربانی آی قوچاخ نبی

مدینه گلگون

یادیمادوشدی (۱) ...

دینله‌دیم سسینی فرحله ، شاعر ، — اوحزین بولاقلار یادیمادوشدی ،
اودسالدین سینمده هرتئله شاعر، — یاخینلار،اوزاقلار یادیمادوشدی...

***

بیلمیرم سئوینجدن ، یوخساقهردن ، — سسینین آخاری قیریلدی هردن .
کئچدیم قاراداغدان،کئچدیم اهردن، — ایگیتلر ، قوچاقلاریادیمادوشدی ...

***

خیالیم دولاندی حیدر بابانی — اوبویوك ، مقدس ائلی، اوبانی ،
بیرآندا قاینادی قلبیمین قانی ، — اویانان اوجاقلار یادیمادوشدی...

***

گلگون،قوی کونلوموزدیل‌آچسین‌ینه، — بوالفت‌مژده لرگتیرمیش منه .
بیربایرام هاواسی دولدی وطنه ، — قندیللر، چراغلاریادیمادوشدی...

۱ـ مدینه بوشعری استادشهریارین «حیدربابا منظومه‌سینی» شاعرین ئوزسسی‌ایله دینله‌دیگی‌زمان‌دئمیشدیر. شعر۸قطعه‌دن‌عبارتدر. بیزبورادااونون۴قطعه‌سینی گتیره‌بیلدیك.

پس از نقل صفحاتی از کتاب «گذشتهٔ آئینه آینده است» تحت عنوان «فصلی از یک کتاب» در شماره قبل که ادامه آن به این شماره نیز رسیده است ، برخی از همشهریان عزیز، ضمن نامه وحضوراً گلـه‌مند بودند که چرا به توهین‌ها و تحقیرهائی که در دوران استبداد پهلوی وسلطه ستم ملی به خلق آذربایجان روا گشته پاسخ شایسته داده نمی‌شود. درجـواب همشهریان عـزیـز لازم است خاطرنشان سازیم کـه جـواب کارهای زشت وغیرانسانی ایـن ایادی پلید و وفرومایه استبداد ضمن نوشته‌ها وسخنرانی‌ها داده شده وبعدازاین نیز باذکر موارد وشواهد داده خواهد شد. بهرصورت ازاین یادآوری که نموداری از احساس پاك وطنخواهی همشهریان عزیزاست، سپاس داریم.

فصلی از یک کتاب (۲)

زمینه تشکیل فرقه دمکرات آذربایجان :

۱ـ چنانکه گفته شد ایران مسکن اقـوام وملل گوناگونی است. این اقـوام وملل ضمن داشتن وجود تمایز مانند زبان، فرهنگ، آداب ورسوم ـ وجوداشتراکی رانیز دارا میباشندکه زندگی مشترك آنها را درطول تاریخ میسرساخته است. آنها در سرزمین بهم‌پیوسته‌ای قرن‌هاکنارهم زندگی کرده، دردها و رنج‌ها ـ آرزوها و خـواسته‌های مشترکی داشته، اقتصاد واحدی بنانهاده وبا پشتگرمی همدیگربادشمنان خارجی وستمگران داخلی مبارزه وستیزکرده‌اند واز زادوبوم خودکه ایران نام دارد دفاع نموده‌اند. انکار و عـدم توجه بهریك ازاین وجود، ثمره‌ای جزفاجعه ومصیبت برای مردم کشورمانداشته ونخواهد داشت وآنـچه تـوفیق مبارزه ضدامپریالیستی مردم ایـن سازمان راتضمین میکند، تکیه بوجوه اشتراك است نه‌وجوه افتراق. درگیرودارانقلاب مشروطیت ودر دوران وانفسائی که مدعیان دروغین آزادی ومشروطیت هریك بزیرپرچم بیگانه‌ای پناه میبرند؛ آذربایجان فرزند رشید وغیرتمند ایران، فرزندی که ازشداید نهراسید وباستقبال مرگ شرافتمندانـه شتافت تامشعل آزادی را فروزان نگاهدارد وازمحلهٔ امیرخیز شهرآزادهٔ تبریز مشروطیت را بسراسر ایران بازگرداند، هموطنان خودراچنین ندا درداد: «ندای آذربایجان به‌عموم ولایات محروسهٔ ایران

«... ما ملت آذربایجان که دراین راه پیشقدم بوده وخود را فدیهٔ آزادی نموده ؛ لازم میداندکه به‌برادران مهربان اصفهانی وگیلانی وتنکابنی وخراسانی واسترآبـادی و

شیرازی وهمدانی وکرمانشاهی وبالاخره طهرانی خود دراین مدت باریك نکتهٔ مهم راکه قبلهٔ توجه همهٔ اولاد وطن باشد اعلام نماید وآن اینست:

ایران‌چرادرحال‌انقلاب‌است؟ خون‌اولاد ایران،درراه چه مقصود مقدس متحد مثل سیل‌جاری‌است؟ قربانیهای معصوم‌که نخبه وسرخیلان ملت نجیب مابود، گله‌گله فدای چه مقصود پاك وچه‌خیال‌عالی‌شده ومیشوند؟...

مهمترین مواقع برای ختام‌این انقلابات تاریخی بخیروحصول مقاصد، همانا این موقع است‌که باید اردوهای ملی درمقام عقد صلح باشرف مظفرانه، از پیشنهادکردن پروگرامهای مختلف احترازکرده وچنان بدانندکه در پشت این همه اردوهای عدیده یك سپهسالار بزرگ‌که اسمش «ملت ایران است» ایستاده؛ کد عهدنامهٔ فتح ونصرت بنام‌نامی وی باید امضاشود. لهذا باوجود وضوح وبداهت مقصداعلی؛ که دردل هرایرانی‌منقوش است؛ اینك بصدای بلندکه درفضای‌ما بین هند وقفقاز وفاصله میان بحرخزر وخلیج‌فارس به پیچد، مقاصد ثابته وعقاید راسخه ایرانی و آذربایجانی را بعموم همقدمان خود صلا میزنیم !

آذربایجانی‌بدبخت بزعم افتراآت مغرضین، نه‌شرارت طلب است؛ نه یاغیگرونه دعوی سلطنت دارد،نه خیال‌استقلال‌وانفکاك. نه شورخونریزی درسردارد نه هوای انتقام

فقط هشت ماه طی رؤس‌الاشهاد درهر فرصتی بمدعمان خود وتمام عالم اعلام کرده، که مقصود مقدس و معشوق گمگشته وی مشروطیت سلطنت ابد مدت ایران‌کعبه محبوب وی‌دارالشورای ملی طهران وقاضی‌عدل وحکم رفع اختلافات همان‌کتاب مقدس قانون اساسی‌است ... وبی‌حصول این‌مقاصد، دست ازجهاد حق ومدافعه شرع برنداشته؛ سلاح حمایت ناموس خودرا برزمین نمیگذاریم...[1]

ولی‌اگرآذربایجانی خون عزیزان خود راجاری ساخت تاآزادی بگیردومشروطیت را درایران بنیان نهد؛ مرتجعین روباه‌صفت درلباس مبدل؛ نقاب‌آزادیخواهی و مشروطه طلبی برچهره زدند وثمرهٔ انقلاب را تصاحب‌کردند. ستارخان قهرمان ملی ما را بتهران کشاندند تاناهودش‌سازند وشیخ محمدخیابانی، این رادمردبزرگ‌آذربایجان راکه ازآزادی ونجات ایران دفاع میکرد، بدست مخبرالسلطنه بقتل رساندند وقاتل وی راچنان پروبال دادندکه باکمال وقاحت درمجلس گفت! «من‌باکشتن‌شیخ محمد خیابانی که خیال‌خیانت‌را داشت، به ایران بزرگترین خدمت راکردم»[2]

۱ــ کتاب تاریخ بیداری‌ایرانیان ــ نقل‌ازنسیم‌شمال، منقول‌ازروزنامه‌آذربایجان‌صفحات ۳۳۲ــ۳۳۳ نوشته ناظم‌الاسلام‌کرمانی۲ــ آذربایجان شماره ۳۰ مووخه ۲۴/۷/۲۵ «بربالای جنازهٔ شیخ محمد خیابانی» مقاله بزبان فارسی‌است

کینه‌توزی رضاشاه بامردم‌آذربایجان حدومرزی‌نداشت. وی رذل‌ترین وتبهکارترین مأمورین خودرا بآذربایجان میفرستاد تا مردم زحمتکش وشریف‌آن دیـار راتحقیرکنند ، بزبان اوتوهین نمایند. شهرهای‌آذربایجان را به‌ویرانه‌زاری مبدل‌سازند. گندمی راکـه مردم بادسترنج خود بدست‌آورده بودند، ازآنها بگیرند و«نان‌آجر» بخوردآنان بدهند.

بامالیات‌آذربـایجان املاك اختصاصی را آبادکنند و آذربایجانی را ازداشتن یـك خیابان؛ یك‌کوچه تمیزمحروم‌سازند. کدام‌انسان میتواندکینه‌چنین دشمنی وستمگری رابدل نگیرد ودرصدد انتقام برنیآید؟

آذربایجانی بحق‌کینه رضاخان ودست پروردگان وی را بدل‌گرفت وآمادهٔ انتقام‌و سرنگون ساختن دستگاه ظلم وستم اوشد.

متاسفانه برادران فارس زبان ایرانی نه‌فقط ازستمی‌که برمردم آذربـایجان میرفت بدرستی‌آگاهی‌نداشتند. بلکه اکثرآتحت تأثیر تبلیغات شووینیسم[۳] فارس بودند. حال‌آنکه آذربایجان زیرستم مضاعف قرارداشت‌که برادران‌فارس زبان فقط دریکی‌ازاین‌بیدادگریها شریك وهمدرد وی‌بودند. به‌بینید ملك‌الشعراء بهارکه خود سابقه آزادیخواهی داشت و دردورهٔ دیکتاتوری رضاشاه مزدتازیانه‌های‌استبدادرا چشیده بود، درموردعبداله مستوفی استاندار اسبق‌آذربایجان،که شمه‌ای‌ازاوصاف وی‌قبلابیان گردید؛وزبان مادری‌آذربایجان چه میگوید:

وی طی‌مقاله‌ای تحت‌عنوان «حزب دموکرات‌آذربایجان» مینویسد: خیر رفقا!... همان آقائی‌که معروف است قلب نازك شما را با سخنان نیش‌دار خود زخمدارکرده یعنی آقای «مستوفی» از بهترین مأمورین پاکدامن ایران بود که برای نجات تبریز از قحطی جان میکند و اگر شوخئی کرده است، جق‌نیست تا این‌حد آن شوخی یا جدی را شاخ و یرگ بدهیدکه حتی درضمن «شعار حزب دموکرات» هم قیدگردد!

«... آمدیم برسر لهجه‌های محلی و تدریس زبان ترکی... میگوئیدکه در سه‌سالهٔ ابتدائی زبان رسمی زبان ترکی باشد... ایکاش مردم آذربایجان لااقل زبان تاتهای قفقاز یا فارسیگویان خود آذربایجان را بعنـوان زبان ملی احیا مینمودند و ما خود را راضی میکردیم‌که زبان «آذری»که‌یك لهجهٔ قدیمی است دوباره‌بدست فرزندان‌خود احیامیشود.

اما یکدام دلخوشی میتوانیم راضی شویم که آقایان زبان تحمیلی فاتحان تاتار را برزبان اجداد و نیاکان ما رجهان‌مینهند؟ حال آمدیم وگفتیم‌که زبان ترکی لهجهٔ محلی آذربایجان است. بسیار خوب کسی حرفی ندارد، این زبان مادری را کسی نمیخواهد از شما بگیرد.

اما آیا فکر کرده‌اید که دامنهٔ زبان وسیع دری با آنهمه ادبیات عالمگیر و آنهمه

۳ــ ملت پرستی افراطی ، برترشمردن ملت خود وتحقیروپست شمردن سایرملل

کتابهای مفید و آن‌همه مفاخر تاریخی‌که فعلا نیز هموطنان شما در همهٔ ایران بآن‌زبان تکلم میکنند و استعدادهای عجیب‌وغریبی درخود آذربایجان از این‌زبان ادبی بروزکرده و میکند، چه عیب داردکه باید درپی احیای زبانی برآئیدکه نه‌سابقهٔ ادبیات جهانی‌دارد و نه بزرگانی در علم وادب پرورده و نه امروز می‌پرورد؟!

اگر شمارا مخیرکنندکه تنها در دنیا یك زبان را اختیارکنید، آیا بهترنیست‌که این یك زبان، زبان فارسی باشد ـ زبانی‌که فرهنك بزرگ جهانی دارد و کتب زیادی در آن تألیف شده وبا دانستن آن میتوانید درمملکتی وسیع با برادران ایرانی خود زندگی‌کرده و از جاه وثروت آن‌کشور بهره‌مند گردید...»[1]

بدوآبایدگفت این فرض نیست‌که مردم‌آذربایجان بزبان‌آذربایجانی صحبت‌میکنند. این‌زبان، زبان مادری آنهاست. نوشتن اینکه «حال آمدیم و گفتیم‌که زبان ترکی لهجهٔ محلی آذربایجان است» انکار عیان بزور دلیل و برهان است ونشان میدهدکه پاره‌ای از برادران فارس‌زبان چگونه دچار تعصبی‌کور و بی‌منطقند.

این واقعیتی‌است‌عینی و انکارناپذیرکه مردم آذربایجان بهرعلت تاریخی ویا سایر علل، قرنها است‌که بزبان‌آذربایجانی صحبت میکنند ومادران آذربایجانی بفرزندان خود باین‌زبان لالائی میگویند، همهٔ ساکنان آن‌دیار از پیر و جوان ـ زن ومرد، شادی و غم خودرا با کلمات این‌زبان ادا میکنند. بهمان زبان از شرف وناموس خود دفاع میکنند و در روز شهادت و مرگ بهمان زبان با عزیزان خود، با وطن خود وداع مینمایند.

حال ببینیم که آیا زبان آذربایجانی لهجه است؟ لهجه چه مفهومی دارد؟ لهجه بمعنای شیوه‌های مختلف سخن‌گفتن بیك‌زبان معینی میباشد. مثلا لهجه فارسی خراسانی و لهجه فارسی شیرازی.

بدین‌ترتیب آیا زبان آذربایجانی نیز لهجه‌ای اززبان فارسی است‌که درآذربایجان رواج دارد؟

مسلماً خیر! زبان آذربایجانی زبانی است مستقل وکامل‌که هم‌اکنون درتمام ایران قریب‌ده میلیون نفر بآن صحبت میکنند. و حتی امروز نیز پس از ده‌ها سال اعمال فشار برای محو این زبان و جایگزین ساختن آن با زبان فارسی، اکثریت مردم آذربایجان فقط آن‌زبان را می‌فهمند و بآن‌زبان میتوانند خواسته‌های خود را بیان نمایند.

آیا انکاروجودزبان‌آذربایجانی، توهین بآن، ممانعت‌ازانتشارکتاب، شعر، فولکلور حتی نوحه بآن زبان، میتواند موجب ترویج زبان فارسی شود و مهمتر از همه میتواند وحدت ملی کشور ما را تأمین‌کند؟ هرگز! این سیاست نه‌فقط وحدت ملی‌کشور را تأمین نمیکند، بلکه موجب نفاق ونفرت مردم میگردد. و اگر قدرت سرنیزه و فشارهای پلیسی

۱ـ نبرد بجای ایران‌ماشماره۱۲۴ مورخه۲۴/۶/۲۶ وشماره ۱۲۵ مورخه۲۴/۶/۲۷

چندصباحی مانع بروز این نفرت و انزجار شود، مسلماً انفجاری بزرگ ومخرب را درپی خواهد داشت.

درست همین سیاست غلط که مدت بیست سال جان آذربایجانی را بلب رسانیده‌بود، پایه اصلی تشکیل و فعالیت فرقه دموکرات آذربایجان گردید.

بایدفهمید وبه‌همگان فهمانیدکه خوبی واهمیت زبان فارسی دلیل ومجوزاین‌نیست که مردم‌آذربایجان ویاسایراقوام ساکن ایران را اززبان مادری خود، که سخن‌گفتن بآن زبان برایشان طبیعی‌تر است، محروم کنیم. چگونه ممکن‌است یکنفر که مادرش بـزبان آذربایجانی یك حرف بزبانش نهاده وبوی‌گفتن‌آموخته‌است، زبان مادری خود رادوست نداشته باشد؟

بقول‌پیشه‌وری«... هنگامیکه درتبریز تئاتر و تماشاخانه وجود داشت؛ در تهران موسسه‌ای‌که بتوان نام تئاتر وتماشاخانـه بآن داد، نبود...»[1] «قبل‌ازحکومت رضاخان تئاترملی درآذربایجان بسرعت ترقی میکرد، خلق (مردوزن) باکمال‌میل‌درتماشاخانه‌ها و تئاترها حاضر میشدند... فقط بعداز آنکه اجباراً تئاتـر را بزبان فارسی تبدیل کـردند ، سالن‌های نمایش مجبوربه‌تعطیل شدند. زیرا اکثریت مردم این‌زبان را نمی‌فهمیدند...»[2]

حتی‌امروز نیزدرآذربایجان وضع بهمین منوال‌است.

فاما دربارهٔ خواندن ونوشتن بزبان آذربایجانی، این‌امرتازگی نـدارد «... چهل وانـدی سال قبل میرزا حسن رشیدیـه[3]، افتخار فرهنگ ایـران در دورهٔ ابتدائی اولین مدرسه‌ایکه در تبریز تأسیس کرد، بزبان مادری درس میداد وکتاب درسی وی‌کـه درآن تاریخ تـألیف و منتشرشده ، دردست ما است...» [4] در انقلاب مشروطیت نیز روزنامـه انجمن ایالتی آذربایجان بنام «ناله ملت» بدوزبان فارسی وآذربایجانی منتشرمیشد[5]

۱ــ آذربایجان‌شماره ۱۴ مورخه ۳/۷/۵/ مقاله «بیزی ئوزحالیمیزا قویسونلار» (ما را بحال خود بگذارند)

۲ــ از نطق پیشه‌وری در تاریخ ۱۹ /۶/ ۲۴ نقل از آذربایجان شماره ۱۲ مورخه ۲۴/۷/۳

۳ــ حاج میرزا حسن رشدیه (تولد ۱۲۲۷ ه. ش. در تبریز فوت ۱۳۲۳ ه. ش. درقم) از پیشقدمان نهضت فرهنگی ایران و نخستین موسس مدارس جدید در ایران (اولین بار در تبریز و سپس در تهران) و مردی‌اصلاح‌طلب و مبارز وبلندهمت بود و او را پدر فرهنگ‌جدید ایران نامیده‌اند. وی در اواخر عمر اصولی برای تعلیم‌کوران اختراع نمود.

ما خود ازفرهنگ معین و دایرةالمعارف فارسی

۴ــ ازنطق پیشه‌وری در تاریخ ۲۴/۶/۱۹ - آذربایجان شماره ۱۲ــ ۲۴/۷/۳ (این کتاب بنام «آنادیلی» یعنی‌زبان مادری نامیده میشد.)

۵ــ تاریخ مشروطیت ایران ـ احمدکسروی جلد اول صفحات ۷۳۳ ـ ۷۳۵

جای شبهه نیست که قدغن کردن خواندن ونوشتن بزبان مادری هرملتی، جلوگیری ازتکامل فرهنگی آن ملت است. وبهمین لحاظ مادهٔ سوم اعلامیه حقوق بشر که درسال ۱۹۲۹ در نیویورك منتشرشده میگوید: «هردولت موظف است برای افرادخود این حق را برسمیت بشناسد که بهرزبانی که میل دارند صحبت کنند وآنرا بیاموزند.»

ستارخانین قبری اوسته

مجله میزچاپ آتیندایکن ۱۴مرداد مشروطیت بایرامی مناسبتیله تهراندا کی آذربایجانلیلارین آزادلیق قهرمانی ستارخانین قبری اوسته توپلاندیقلارینی خبر آلدیق. بومراسم‌ده آذربایجان آزادیخواهلاریندان آقای احمد برادران ستارخانا خطاباً، اونون‌ومبارزه یولداشلاری نین ایراندا آزادلیق واستقلال یولونـدا کـی فداکارلیق لاریندان بحث ائتدیکدن صونرا بـو گونـکـی انقلاب اسلامـی دن و گتیردیگی‌دیل، فکروقلم آزادلیقلاریندان دانیشمیشدیر. آقای برادران بیرپـارا آذربایجانلیلارین استعمار فرهنگی نتیجه سینده، هله ده اوزدیل وفرهنگلرینه‌توجه تا..ایب ملی شعوردن اوزاق اولدوقلارینی‌تاسف‌له بیان ادیب، بوتون‌آزادیخواه ایرانلیلارین هرشکلده استعمار و استثمارا قارشی امانسیزجا مبارزه انده‌جکلرینی سویله‌دی.

سهند کیمدیر؟

سهندین کیملیگین سورمایین مندەن
او، بیرداغ گلیشلی، قارتال باخیشلی
آغ باشی چولقانمیش دوماندان، چندەن
ایلدیریم چاخیشلی، آراز آخیشلی
او. سهند غرورلی، اصلان دویوشلی
کوراوغلو گورکملی، یولداش صفت‌لی
او، یوکسك فکرلی. او، داغ دوروشلی
او، بولاق گولوشلی، بولوت هیبت‌لی
او، وولکان توسدولی، ایگیت اوره‌کلی
او، وطنی اوغروندا، هدف لی، یوللی
عمرونون بهاری گوللی ، چیچك لی
پاییزی خرمن تك نعمت لی، بوللی
او، وورغون احساسلی، اینجه خیاللی
او، درین دویغولی، او، ایستی قانلی
یالنز بیرکلمه ده دئیه بیللەم‌کی،
او دور بیر غیرتلی آذربـایجانـلی
اصل آدی «بهلود» دور. بیلمیرەم‌نەدن
ازلدەن آدینا « بولوت » دئدیلر
بو آدلا تـانیدی اونـو هر یئتەن
اصل‌آدین چئینه ییب، دگیشدیردیله‌ر
دئمه بس بوایگیت قارا گونلرده
بیر ، گونش ایشیقلی‌شمع‌اولاجاغیمش
نیسان بـولـوتی تك قیتدیق ایللرده
برکت یاغیشین یاغدیراجا غمیش
بـاخیشی دنیزدەن درین دیـر، درین
سوزلری چیچك دەن اینجه دیر، اینجه
دئسن «ذروەسی دیر گؤزل لیك‌لرین»
دوغرودور، بوسوزون حقیقتی وار
یوخ، سهند، اوندان‌دا اوجادیر منجه
یازدیلار: «سهند بیرکارخاناچی‌ایدی»

مندەن سورسایدیلار: سهندنه‌چی ایدی؟
دئیه ردیم: هرزادین بیرعلتی وار
اونا محکمه‌ده تهمت ووردولار
«وطنسیز» دئدیلر . یوردسوز» دئدیلر
آناسین داندیلار، باغرین یاردیلار
نشانسیز دئدیلر . آدسیز دئدیلر
دئدیلر: «بیرذره عرضه‌ز اولسایدی
زندانلار بوجاغی یئریز اولمازدی
ایشله‌یب. قازانیب. جیبیزدولسایدی
پوچ خیاللارینان بئینیز دولمازدی »
اودور، او، ایشله‌دی، چوخی یئدیلر
چوخونی قورتاردی چاراسیزلیقدان
گؤروندی ئولکه‌ده سهندکیمی لر
ائوده قالما میشلار چادر اسیزلیقدان
باخین سؤزلرینه، آختارین سین - سین
او، یالتا خلانمادی، مجیز یا زمادی
بیرپارا دیرناقسیز پوللولارکیمین
ئوزون ایتیرمه دی، یولون آزمادی
بیر عمر دنیزتك اوره‌گی جوشدی
وطن خاطرینه ، دیل خاطرینه
داستانلار یاراتدی ، نغمه‌لر قوشدی
سئودیگی بوشانلی ائل خاطرینه
او، یوکسك سهندین ئوزو ئولوبسه
سیزلایان «سازینین سؤزو» بیزده دیر
دومانلی ذروه‌سی گؤزده‌ن ایتیبسه
روحونون انتظار گؤزو بیزده دیر
بوقارا تورپاغا گیجیکله نیره‌م
گون به گون آرتیریر ئوزخزینه‌سین
او. نئجه با سیب دیرباغرینا بیلمه‌م
«سهند» تك‌بیر دولو سؤز خزینه‌سین
سهندین کیملیگین سوروشما مندەن
کئت «علی» دئمیشلی ائللرده‌ن‌سوروش
دوزونی آختارسان هربیر ئولن ددن
دالیجا دانیشان دیللرده‌ن سوروش

۱- خرداد۱۳۵۸

استاد ساهر:

ترهاتا اینانما!

آنا گل‌دی ـ برگون سولور
بیزیم تورکی شیرین دیل‌در
دیل ـ گونشدر، ایشیق ساچار
یادین دیلی : «بویوندوروق!» (۱)
قوی یادلاشسین سناتورلار
یالتاق شاعر یولون آزسین
گل! آتشه، قیزیم یانما!
زنگی دانماز اوز دیلینی
کیمسه، یولون چاشیب، آزمار:

آنا دیلی شیرین اولور
خوش صدالی ، زنگین دیل‌در
سعادته قاپی آچار
برگچیددر (۲): بوروق ـ بوروق..
خلقی سویان تاجر، تجار
«مدحیه»لر، شاها یازسین
ترهاتا چوخ اینانما!
هندی سه‌ور اوز ائلینی
تورکی دئیب، «فارسی» یازماز!

یورت ماهنی‌سی

بر یرده ساواش قوپسا دا،
بر یرده باریش دی
باق آستارا داگللو باهار ،
خوی داداقیش دی
الوان دی سیرا داغلاریمز ،
سانکی ناقیش دی

* * *

۱ـ افسار ـ اسارت .
۲ـ گردونه ـ گذرگاه .

باشدان باشا آذربایجان
باغ جنان دی
ماوی خزرین پرده‌سی
مین رنگه چالاندی
ائل اوردوسودر ، قلعه‌سی
قارلی ساوالان دی

* * *

یوردومدا آخار چایلار ،
اوزوم باغلاری واردر
قیشلا قلاری وار ،
عطرلی یایلا قلاری واردر
اولدوز لوگنجه ،
گللو سحر چا غلاری واردر

* * *

بوزقیر[1] لارین آردنیدان
ائلیم برگجه کوچه‌وش
بو یورد اقونوب ،
ان بو یونو یاخشی جا اولچموش
کهریز چیخاریب دی و
سرین شربت‌ین ایچمیش

* * *

ائللردی ائدن اورمیه‌نی ،
تبریزی گلشن
گتد سن بیلیرم ، اردبیله ،
بیر سحر ارکن
هر پرده ائلین ،
نقش و نگارین گوره جکسن

* * *

آلدانما شیرین سوزدئسه
خان یوخدی و فاسی

۱- بوزقیر Bozkir : ایستپ.

خان ، بیرازلی دوشمانمیز در
بیزه‌عاصی
دامدان دوشوب آرتق ،
اوحریفین یئره طاسی !

* * *

دور ، یورت‌کشیگین‌ده ،ایگیتیم !
باق ، اویانیق اول !
خان ، سوتلی اینك ایسته‌یر ،
اربابی‌دا پترول
ورمه ، بو حریف‌کیفلی دی‌ها !
اوزائوینه یول ...

* * *

من سویله مرم حسرته قاتلان .
ستمه دوز !
برچوق آنالار ، یوللارا ،
ایل لردی تیکیب‌گوز
خان ورسه ده آزادلیق
اینانما !.. نه یالان سوز !..

* * *

گل ! کوچمه وطن‌دن ،
یادابئل باغلاما، قارداش !
دوران بیله‌گتمز ، قالاماز
داش اوزه‌ره ، داش !
شمشك[۳] کیمی چاق !
سئل کیمی آخ !
چالخالانیب ، داش !

۳ـ صائقه وایلدیریم.

دکتر حمید نطقی :

عقرب گئجه‌سی

بو عقرب گئجه سینین کور قارانلیغیندا
غریبلیگیمی یاغیشلی‌کوچه‌لرده‌گزدیریرم
قاراباصان چؤکموش اثولراوستونه
ماتم یاغدیره‌ماقدادر اؤلوه بونوطلاری
کوچه‌لر قوروق
آغاجلارقورخاق و قورخونج
آغاچلار یالگز و یاسلی
قوشلارا چوخداندر پناه وئرمه‌ز اولموشلار
اولدوزلار ـطالع مثالی‌ـ صولموشلار.
باخیشلار گؤروله‌نین انکاریندا
ارخلر دولوسی چیرکفلر آخمادا
پرده‌لرله اؤرتولی بوتون پنجره‌لر
الاوزلر آینالار دوستاغیندا
سکوت درین قورخولی و حزین
ناغیلینی پیچیلداییر دربدر دره (جویبار)
اثشیتمییه‌نلره
هاوادا دالغا ـ دالغا حسرتین خاطره‌سی
و بوتون رنکلر آیریلیق ـ اؤلوم قاراسی

آددیملاریم آغیرلاشدی
آی بیر قبرستان دیوارینی آشدی
صینیق بیر داشا دایاندیم
یولار توکندی (بیتدی) صاندیم...
صورا... باشیمی قالدیردیم
باخیشیمی اوزاقلارا دالدیردیم
او بیریاندا، میداندا؛
(عنتره) نین قیزیل ایشیغیندا،
هرگون توتولان دلی بایراملارینین چیلغینلیغی (دلی‌لیگی)
ابتدالین یالدیزلی (بزکلی) سفره‌سی .
بری‌ده سفالتین بوش‌طاسی،
بوشلوغون آجی میوه‌سی،
دوشونجه‌نین اؤلوم یاسی.
بیردن صانکی ائشیتدیم‌گئجه‌نین فریادینی
صانکی‌گؤردوم باطلاقلاردا اللر، آیاقلار
قالخان و دوشن قانلی باهراقلار
«دیواردا یازیلیدر» دئدی گؤرسنمه‌ین دوداقلار
گؤزله، بلکه بیرآز صورا (شیوا) (۱) رقصه قالخار...
علامتلر ظاهر اولدی، تکرار و تکرار:
سحره کیم گئده‌ر کیم قالار؟
و بیر ــ بیر سؤندولر اولدوزلار...
و من هرکس‌دن اوزاق، غریبلیگیمه یالگز،
بو عقرب گئجه‌سینین کور قارانلیغینا دالاراق
دار آغاجیمی داشیماقدا دوام ائدیرم
گئجه گوندوز بیلمه‌دن، بوصونی گؤرسنمه‌ین، یولدا گئدیرم.
تهران ــ (٤ آبان ١٣٥٦)

۱ــ خدای مخرب هند .

گ . صباحی

اووچو

(دوستوم حسین جاویدین خاطره لریندن.)

او، سوزونه بئله باشلادی:

بونه افسانه‌دیر، نه‌ده ناغیل، منیم ئوزباشیماگلن بیرحکایه دیر. اووچیلیغاسونسوز بیرعلاقم وارایدی. هله ۱۴- ۱۵ یاشلاریندان، الیمده توفنك، قاراداغین داغلاریندا - باغلاریندا، قالین‌مئشه لرینده اوودالینجا قاچاردیم. هرگون قیرقاوول، توراج، یا ککلیك آوولایب ائویمیزه‌قاییداردیم، هئچ‌یادیمدان‌چیخماز. باغیمیزدابیرخارتوت‌آغاجی وارایدی. بوتوتو من چوخ سئوردیم. ئوزآدیما چیخمیشدیم. هئچ کسده اونااال وورماغا جرئت اولمازدی. هرگون‌اونا باش ووراردیم. صبرسیزلیکله توتون یئتیشمه‌سینی گوزله‌یردیم. توت قیزاریب خارلانان وقتی ایدی. بیرگون سحرباغاگیرنده، بیردسته سیغیرچینین‌توت آغا جینین بوداقلاریندا جه‌جه ووراـ ووراـ،توتدان یئدیکلرینی گوردوم. ائله بیل‌باشیما بیر قایا سالدیلار. ئوزوموساخلایا بیلمدیم. حرصمدن ائوه قایتدیم. قیرما اووتوفنگینی گوتوروب باغا قایتدیم. توفنك آچیلاندا، سیغیرچینلار آغاجین دیبینه ائله توکولدوکه، سانکه، دگمیش‌اریك‌آغاجینی سیلکه لدین. اونلارین‌ها میسینین باشینی‌اوزدوم‌اوتوزا قدر اولاردی. ائوه‌گتیردیم. نه نم بونلاری منیم الیمده گورونجه، ئوزوندن چیخدی.

ـ ایت بالاسی‌ادئدی.ـ مگربونلاری‌سن‌یاراتمیسان‌که سنده‌قیریرسان؟ واللاه،بو حیوانلارین آهی بیرگون سنی دوتاجاق. دئیه ، منیم اوستومه قیشقیردی.

نه نم اوجا بوی، قد ـ قامتلی گوزل بیرقادین ایدی. یاشی آلتیمیشا چاتسادا، اوزونده ـ گؤزلرینده هله ده جوانلیق طراوتی وارایدی. او، آت بئلینه مینندە، آتین باغرینی یارادی. آجیغی دوتاندا، ایلدیریم کیمی شاخاردی . عادی حاللاریندااایسه، بیرپارچا مهرـ محبت ایدی. او، قارا چورلو طایفاسینین آغ بیرچه‌یی ایدی.هامی‌اونا

بیرآنا کیمی، احترام‌قویار، خان قیزی! دییه، چاغیراردی. هئچ‌کسده، سوزونون‌قاباغیندا سوزقایتارماغا جرئت اولمازدی. من اونون حرصینی سویوتماق اوچوق، قوجاقلایب‌او اوزوندن‌ـ بوازوندون‌ئوپدوم. عذرایسته‌دیم.

بونون اوستوندن اوچ ـ دورت‌گون گئچمیشدی. سحریئمگینی یئیب، چای‌ایچندن صونرا، تونگی گوتوروب اوومقصدیله ائودن چیخدیم. اوزمان آت مینیب صفالی یئرلری گزمکدن، توفنك گوتوروب آوا چیخماقدان باشقا، آیری بیراگلنجه (تفریح) یوخ ایدی. چای قیراغیله بلبللرین جه‌جه هینه، آخان سولارین اوره‌یه یاتان شیریلتسینا قولاق آسا ـ آسا، هردن بیرئوزو مده اونلارین سسینه ـ سس وئریب، آغا جلارین آراسی ایله گئدیردیم. بیردن قاباقداکی آلما آغا جینین‌لاپ‌آلچاق بوداغینا قونموش، گوزل بیرقوش گوردوم. توفنگی آشیریب نشان آلماق ایستدیم. اونون گوز للیگی منی واله ائتدی. الیمی سا خلادیم. گوگرچین بویدا، باشیندا کاکیلی، توکلری الوان رنگلرده، قویروغو طاووس قویروغو کیمی، گوزل، آنجاق، گودك ایدی. اونا گوللە آتماغاالیم گلمدی. آستا آددیملارلااونا یاخینلاشدیم. او، اصلایئرینندن‌تر‌پنمیردی. دیری دو تماق ایستدیم. أوگرنمیش ال قوشوکیمی‌ا یدی. هئچ قورخموردو. آغاجین دیبینه چاتدیم. عمرومده بئله گوزل قوشا راست گلمه میشدیم. سئوینجیمدن نفسیمی سینمده حبس ائتمیشدیم‌که قوش اولکمه سین. الیمی اوزاتدیم، دوتماق ایسته ینده قاناد چالیب الیمدن چیخدی. ائله بیل اوره یمین ساپی قیریلدی. اونو دوتماق امیدیم یاسا دؤندو. اینجه وارا او، اوزاق گئتمدی. بیرنچه آددیم اوطرفده باشقابیرآغاجین‌بوداغینا قوندو. آخارچایین‌آنا لایلاسینا اوخشار، اوره یه‌یاتان سسی، نه هوادا اوچوشان قوشلارین اوخوماغی، نه‌ده سرچه لرین بوداقدان ـ بوداغا سیچرایب، هارای‌ـ داد سالمالاری‌منی ئوزونه جلب ائده بیلمیردی. سونسوزبیرهیجان ایچریسینده، من یئنه اونایاخینلاشدیم. بودفعه داها آرتیق‌احتیاطلااونا یاخینلاشدیم. یوزه ـیوزدوتا جاغیما اینانیردیم. آنجاق، اویئنه الیمدن چیخدی. او، چای‌کناریندان تپه‌نین‌اتکلرینده‌کی‌آغاجلارا دوغرویؤنلدی. بوداقدان ـ بوداغا سیچراماقلا، منی‌ئوز آرخاسینجا چکیر، ائله بیل منی اله سالیب، لذت آلیردی. نهایت یئنه بیرآغا جین‌لاپ‌آلچاق‌بیربوداغیناقوندو. اونا یاناشدیم. دوتماق ایسته‌ینده‌همین‌آغاجین‌ایکنجی‌بوداغینا قوندو. همده چوخ سایمازیانا. الیم چاتمادیغیندان آغاجادیرماندیم. من اونا یاخینلاشدیقجا او، یوخاری بوداغا سیچرایردی. آغا جین لاپ‌کلله سینده آخیرینجی بوداغیندا قراردوتدو. گونوم‌میوه آغاجلا رینین باشیندا کئچدیگیندن، میمون کیمی، بوداقدان ـ بوداغا سیچراماق‌منیم الیمده سوایچیم کیمی آسان ایدی. ئوزومو صون‌بوداغا یئتیردیم. الیمی اونایاخینلاشدیردیقجا او، بوداغین اوج طرفینه چکیلیردی. سانکه، منه آجیق وئریر، قورخمورسان‌گل! دئیردی. ساغ‌الیمی

بوداغین دوتارلی یئرینده برکیدیب، سول الیمی‌اونا اوزاتدیقدا، بوداغین شاققیلتیسینی وئوزومون بوداقلاربرابرآشاغا دوشدویوم یادیمدادیر.

گوزومو آچدیقدا ئوزومو یورغان ـ دوشکده، قوهوم ـ قبیله نی‌باشیمین‌اوستونده گؤردوم. ایلك قولاغیمـدا دالغالا نان ننه‌مین سسی ایدی.

ـ سن‌آغاجین باشیندانه غلط ائدیرین‌که ، یخیلایدین؟ دئیه، منی سوالادوتدو. ئوزومو دوغرولدوب، با شیما گله نی‌اولدوغوکیمی اولارا سویله‌دیم.

ـ من دئمه‌دیم‌می اوقوشلارین قارقیشی سنی دوتاجاق ؟ ! سن‌گـوردویـون حق قوشوایمیش. قوشلارین انتقامینی سندن آلماغاگلمیش ایمیش. آلله آنانا رحم ائدیب . دئدی. آنام باشیمین اوستونده ایدی. دولموش گوزلرینی سیخدی. حالقالانان داملالار یاناغینا آخدی. بونونلانقدراوره‌ك چیرپینتیسی‌چکدیگینی‌منه‌آنلاتدی. قیچیم‌یارالانمیش، بـدنیم‌ده بیـر آز ازیلمیشدی ۱۵ گـون ائـودن ائشییه چیخا بیلمدیم . من سوزونون آراسیناگیردیم.

ـ دئمك ، آوچیلیغیدا اوگون یئره قویدون ، ائله‌می ؟ دئیه ، سوال وئردیکده. اوگولومسه‌دی.

ـ یوخ! دئدی. ـ اوگوندن قوش‌آوینی یئره قویدوم . آوچیلیغی یئره قویمادیم. من سوزومون ایلکینده دئـدیم،آو چیلیقدان تمیزویاخشی اگلنجه تاپا بیلمزدیم. همده منیم اوچون قیمتلی بیرورزش ایدی.

دوستومون یاشی‌یئتمیشی‌آشسادا، ساچ ـ صاققالی تزه‌جه چاللانمیشدی. توکمه، ساغلام بده‌نی، آلیجی باخیشلارینی‌گورن اونا اللیده‌ن‌آرتیق یاش‌وئره بیلمزایدی. اونون بئله ساغلام قالماغینا منیم قیدیغیم گلردی. آخی من اوندان جوانترالدوغـوم حـالدا، باشیمدا بیردانه ده‌قارا توك‌تاپیلمازدی. قوجالیق نشانه‌لری‌بوتون‌وجودیمی‌قاپلامیشدی. اوناگوره‌ـ ده هردن بیرظرافته سالیب،

ـ هامی‌یاشینی گیزلدنده، سن یاشینین اوستونه آرتیریرسان . گـورونورکه، بیزی ساریمیسان. دئینده اوگولدو.

ـ دئیه سن من جوان قالماغیمین رمزینی بیلمك ایسته یرسن. چوخ‌گوزل،دئیه‌رم. «عارسیزلیقدیر.»دئیب اوزومه باخدی. سانکه ، بوسوزون منده نجه تأثربوراخدیغینی، گوزلریمدن اوخوماق ایسته یردی. من دایانا بیلمدیم.

ـ بورادا ئوزونه‌بهتان دئیرسن. سن‌هئچ وقت‌عارسیز اولمامیسان! دئدیم.

ـ عارسیزاولماسامدا، غیرتیم‌ده اولمایب. فارسلاردئمیشکن،«هرچه‌پیش‌آید،خوش آید، «دئمیشم. هرزالته بویون‌اگمیشم...دئیب،دایاندی. جیبیندن بیرسیغارچیخاردیب، آلیشدیردی . ایکی دوداقلاری آراسیندا محکم سوموردو . جـدی بیرحال آلمیشدی.

فکری‌هارالاردا کزدیگینی آنلامان چتین ایدی. یئنه سوزه‌باشلادی.

ـ «عارسیزلیق» جوانلیغین برنجی رمزیدیر. بونوقبول ائتمه‌لیسن. آنجاق، منی ساخلایان، یاشیمی گیزلده‌ن او، قارتالار اویناغی اوجا داغلار، پانك سرانگاهی‌اولان قالین مئشه‌لر، داغلارین اتگیندن قاینایب ـ قالخان دورو. بوزکیمی سرین سولار،بیرده ورزش اولوبدور. دئدی. بوسوزلری اوقدرغرورلاسویله‌دی‌که، ائله‌بیل‌کئچمیش‌جوانلیق گونلرینه قاییدیب. اونا گؤره‌ده، من وطنیمه، دوغما یوردوما، قارداغا منتدارام.دئیب سوسدو دالغین باخیشلاری‌اوزاقلاردابیرنقطه‌یه زیللنمیشدی.من اونوجوموش‌اولدوغو فکردنیزیندن آیردیم.

ـ آوچیلیقدان نیه ال چکدیگینی دئمدین. دئدیکده، آلنیندا یغیشمیش قیریشیقلار آچیلدی. قدینی دوزه‌لتدی.

ـ بوصحبتلرمنی عمرومون قایغیسیزاو ، آزاد گونلرینه ، حیاتیمین ایلك بهارینا . جوانلیغیمین جوشغون گونلرینه قایتاردی . دئیب،یئنه سوسدو. آنجاق بوسکوت چوخ چکمدی. ـ دئدیگیم کیمی، اوگوندن منیم قوشلارلا ایشیم اولمادی . داغ کئچیسی ، جیران، مارال، آوونا گیریشدیم. داغلاردا، سیلدیریم قایالیقلاردا، چوللرده آج قورت کیمی، بوسقویادوروب،اووگودوردوم. ساعتلرله قاچیردیغیم‌آوون‌دالینجا،بعضاً گونلرله سورونوردیم.دئیب درین بیرآه چکدی. ـ گوزل گونلر! ای جوانلیق، هارداسان.قایادان قایایاآتیلار، داغدان ـ داغا آودالینجا قاچاردیم، یورولماق بیلمزدیم. قابانلارلاقارشیلار شار جانیمی خطره ده سالاردیم. آنجاق، ائوه الی بوش قایتمازدیم بونودئمدیم، همیشه مندن قاباق گئدن وفالی بیریولداشیمدا وارایدی. او، اووایتیم «قاپلان» ایدی. او،ئوز ایشینده اوقدرآیق وماهرایدی‌که، چوخ وقت ئوزگوردویوایشلریله‌منی حیرته سالاردی. حتی بیرنچه دفعه منی‌ئولومدن‌ده قوتارمیشدی.

بیرینی قویوب اوبیرینه کئچسم سوزاوزانار. بیرگون ناهارا یاخین ایدی. گؤیده اوچوشان بولوتلارسانکه، گونشله باش ـ باشا قویموشدولار. قارا پارچالاریله اونـون اوزونو ئورتمه‌یه چالیشیر، گونش ایسه، اونوداغیداراق ئوزشعا لارینی جهانا یایماغـا جان آتیردی. حزین ـ حزین اسن‌گولك، داغلارین دوشونده آچیلمیش گوللری، یاشیل اوتلاری، آخان سولاری، حتی‌منیم تئللریمی بئله اوخشایردی. بیردسته قارغاقاریلداشا. قاریلداشا باشیمین اوزرینده‌ن‌کئچدی. ائله بوآنداقاپلانین هورمك سسی دره لره‌یاییلدی. من توفنگی سینه مه باسدیم . بارماغیمی آتش یئرینده حاضر ساخلادیم. هوروش‌سسیندن آنلادیم‌که، گیره سالدیغینی منه دوغرو گتیریر. قارشیما چیخان ایری بیرمارال ایـدی. من اونون دوشونو نشان آلدیم. گوللە آچیلاندا ائله بیل حیوانی گـویه گـوتوروب، یئره وورپدیـلار . او ، چـابـالادیغی یئرده، بـوتـون قـوه‌سینی تـوپـلایب ، داغین

یوکسکله‌رینه دوغرو یونلدی . یارالی انسان‌کیمی ، ناله ائتمه‌یه باشلادی . آیدین حس ائتمك اولوردوکه ، ئوز جانینین هایندا دگیل ، من‌اونا یاخینلاشدیقدا ، آنا اولدوغونو آنلادیم. زوللی آنانین دوشلری‌دولو ایدی. جانی آغزیندان چیخانا قدر، نگران‌ودردلی باخیشلارینی باغلاردان‌آیرمادی . بو آندا او ، باشیسز قالمیش بالاسینی دوشونوردو . اونون حالینا چوخ‌آجیدیم. بالالی اولدوغونو بیلسم ، اصلا اوناآتش‌آچمازدیم. اوره‌یم کؤوره‌لدی، گوزلریم‌دولدو. اونون ئولوسوایله عهدـپیمان باغلادیم‌که، بالاسینی‌تاپیب ئوزوم بسله‌یم بویودم، اونا آنالیق ائده‌م. ائله‌ده ائتدیم.

کندین آوچیلارینی توپلایب، جریانی اولدوغوکیمی اونلارا سویله‌دیم . آخی، اونلارین تجربه سی مندن چوخ ایدی. چوخ گوتورـ قویدان صونرا، داغلارین جانینا دوشدوك. یئنه ده «قاپلان» منمله‌ایدی. او، کشفیاتچیلارکیمی، همیشه قاباقدا گئدیر، بعضاً دایانیب دورت طرفی اومسولایردی. هردنده بیرمنیم یا نیما باش ووروب. یئنه گوتورولوردو. بیزآختار ما قدا اولاق.

بونودا دئمه لییم‌که، همین گونلرده بیزیم‌کند، ائله جه ده اطراف کندلرده بیر پلنك تاپیلمیشدی. مال ـ حیوانلاری‌یرتیب، داغیتماقلا، خلق‌آراسیندا سونسوز بیروحشت‌دو غورموشدو هریئر ده صحبت‌اونون خطریندن گئدیردی . هئچ‌کسد ه‌جرئت‌یوخ‌ایدی‌که بویرتیجینین شرینی ائل ـ اوبادان سووسون. کندین آغ صاققالارلی بو پلنگین ئولومونه جایزه‌ده تعین اتمیشدیلر. اما هئچ کسده ئوزجانینی بوقمارا قویماغا جرئت یوخ ایدی.

«قاپلان» ایله منیم یولوم داغ، سئیرك مئشه لیك اولماقلا سیلدیریم قایالیقلاریدا وارایدی. دقتله‌اطرافیمیزا باخاـ باخاداغین یوکسکلیکلرینه دوغروحرکتده ایدیك. بوآندا منیم اوره‌یمدن‌کئچن آنجاق، مارالین‌بالاسینی‌تاپیب، اونانجات‌وئرمك ایدی. او، ئولورکن هیجان‌وحسرتله‌بالاسینی‌آختاران‌گؤزلرینده‌کی‌حالت‌ایندیده گوزومون‌ئونونده‌دقاباغیندا ایدی. من‌بئله‌دالغین(درفکرفرورفته)فکرده‌ایکن. «قاپلان»قاباقداکی‌دیکدن‌چیخیب‌ئوزونو منیم‌آرخاماوئردی. قورخاق‌هوروشلرله گلدیگی طرفه هورمه‌یه باشلادی . «قاپلان» دا قورخوگورولمه میش بیرایش‌ایدی. خطرقارشیسیندا اولدوغومویقین ائتدیم. توفنك‌الیمده دیکه چیخدیم. ایری بیرقایانین دیبینده اوزانمیش هیوه‌ره بیرپلنك‌گوردوم. او، قابارمیش بیرحالدا، خروشا کلیب یئریندن قالخدی. قورخودان بدنیمده توکلریم بیز ـ بیزاولدو. چوخ قورخموشدوم، آنجاق، قایدیب قاچماغا فرصتیم‌یوخ ایدی. باشینی‌اگری دوتوب. گوزلرینی‌چپـ چپ‌منه زیللە میشدی. آغیرآددیملارلامنه دوغرو(بطرف)ایره‌لیه‌یردی . وحشت بوتون بدنیمی بورموشدو. ئولوم ـ دیریم‌آیاغیندا ایدیم. آنا ـ آنام، قوجاننده‌م ائله جه ده بوتون قوهوملار، بیرآندا گوزومون ئونوندن‌کئچدی، هئچ کسدن منه‌هارای اولمادیغینی خاطرلادیم. ائله بیل منه‌های ووردولار. «کیشی اول! وقتی قوته وئرمه!»

ئوزومویغیشدیریب، پلنگی نشان آلدیم. گوللە آچیلاندا او، حرکت ائتدیگی یئردەجە فیرلانیب یئرە دگدی. قیوریلیب، بیردن ایلان کیمی آچیلدی. دهشتلی بیرنریلتی ایله، منه دوغرو هجوما کئچدی. او،یخیلیب ئوزونو دوزلدەنه کیمی، منایکنجی آتشی آچماغا آماده ایدیم. ئولوملەلاپ اوزە اوزه دورموشدوم. او، ئوزقانلی گوزوکسکینديشلریله، اوستومه آتیلیرکن، ایکنجی گوللم آچیلدی.

داهانه اولدوغونو بیامەدیم من ئوزومدن کئتمیشدیم. گوزلریمی آچاندا. اوچ ـ دورت آددملیغیمدا پلنگین نهنگه اوخشار ایری گووده (تنه وبدن) سینی گوردوم.

گون اورتادان اوچ ـ دورت ساعت کئچمیشدی. قاپلانلا کنده قایتدیق. منپلنگی ووردو غومونقل ائتدیکده،هامی گولدو. هئچ کساینانماق ایستەمیردی. منلش دوشدوپو یئری اونلارا نشان وئردیم. گون باتانا یاختین اونون ئولوسونو مسجدین قاباغیندایئره قویدولار. هامی تماشا سینا یغیلمیشدی. دئیب، یئنه سیغارینی آلیشدیردی. او، صحبتینی قورتارمیشدی. من یئنه سکوتی پوزدوم.

ـ بس ما رالین بالاسی نه اولدو؟ دئیه سوال وئردیکده او.

ـ آوچیلار اونو تاپیب گتیر میشدیلر. دئیدی، آغ صاققالللار پلنك اوچـون تعین ائتد یلکری جایزه: بیرآو توفنگی بیرده بیرقوچ ایدی. توفنگی مارالین بالاسینی تـاپیپ گتیره نەوئردیم . قوچودا خطردن قورتاردیغیماوچون، نـه نمقربانلیق کسدیریب اتینی پایلادیلار. من ایسه، اوگوندن آوچیلیغی یئره قویدوم. محبتیمیمارالین بالاسناسالدیم. اونوبؤیوتدوم. او، داغلار یاراشیغینی، داغلارا ئوتوردوم، ئوزومایسه،بوش وقتلریمی داغلاردا، داغلارین زیروه لرینده، ورزشده کئچیردیم، دئیب، سوزونوتماملادی .

ح. جوشغون:

تبریزیم

تبریزیم، آی گؤزلیم، آرخام-ائلیم، طایفا-طوفاقیم
قارا گونلرده چراغیم،
دومان آلتیندا یاتاغیم،
گل- چیچکله دولی باغیم،
اوجاباش داغکیمی دهشتلی زامانلاردا دایاغیم....
تبریزیم، آی آنایوردوم،
آی منیم روحیم، ایمانیم،
سنه قربان قوری جانیم،
بیر قاشق قرمزی قانیم،
سنون اوگل‌یوزووه اولموشام عاشق،
آرزوم دورکی اولام عشقوه ایلقاروا لایق،
گل منه لطف‌ائله، ائتمه بوقدر ناز،
بو اندازه ناز اولماز
سرفراز ائتمنی ای لعبت طناز،
سن منه دوغما وطنسن،
گل‌لی، بلبل‌لی چمنسن،
منی آل سینه‌وه بیرده،
قویما قالدیم قوری یرده،
آل منی یادلار الیندن،

یادلارین ظلمی یاماندیر،
ئوره‌گیم بیر تیکه قاندیر،
آی آماندیر، آی‌آماندیر،
تبریزیم، شاه ببگیم،
اوزاماندان‌کی وطن وای دییه‌سندن اوزاق اولدوم،
سارالیب گل کیمی سولدوم،
دوغرودان‌دا دییه قونچامدا بوغولدوم،
تبریزیم، آی منیم ایستکلی دیاریم،
قوجا شرقین گؤزی سنسن،
خلقیمین اودلی، آلولی اوجاغینداگؤزی سنسن،
تاریخین بیرداها دوزگون سؤزی سنسن،
سنده پارلاق گئنچه‌جك وار،
سنه لایق گله‌جك وار،
ئوره‌گی شادایلی‌ین ئولکه‌لرین چشمه‌سی، چایی، باغی‌سنده،
خلقه الهام وئریجی خاطره‌لر اویلاغی سنده،
ئوره‌گی شاد ایلی‌ین ئولکه‌لرین چشمه‌سی، چایی، باغی‌سنده،
قهرمانلار وطنی، اودلار اوداسی وطنیمسن،
دشمن اوغروندا قوچاق ائللراوباسی وطنیمسن،
مرد اوغوللار کانی سنسن،
آذر اولادلارینین روحی، ایمانی، دایاغی، جانی سنسن،
ائل بوتون، حرمت ئوره‌کدن سنه بسلیر،
سندن آیری دوشن ائللر سنی سسلیر، سنی سسلیر،
سن‌ده بیر سلسله‌منی، قویما منی یادلار آپارسین،
بیر چاغیر بابکوی، بیرده جوانشیروی سسله ،
سسله شاه اسماعیلی،
قهرمان سرداری سسله،
قوجامان سالاری سسله،
سسله حیدرخانی، سرکردهٔ احراروی سسله،
قیزیوی اوغلووی سسله،
آج او کسکین دیلوی،
ایله آزاد ائلوی.

والـه :

غزل

آغیـر ایللر بو یـامان درده دؤزوب یاندی کـؤنول،
نـــه دئییم کیم نئجـه بو دردیله اودلاندی کؤنول،
آیـریلیق دردینی من، یـانمـاقی پـروانـه بیلـر،
بی‌خبـرلر نه بیلـرلر، نه‌ایچـون قـاندی کـؤنول؟
ائلیمیـن دردی منیمـدیـر، من ائلین شاعری‌یم!
ائلی ویـران ائلـه‌ین ظلم‌ایله ویـراندی کـؤنول
ای آزادلیـق پـری‌سی! یـوخلاما آچ گـؤزلـریتی،
وصلینه یئتمك ایچون «والـه» و حیـراندی کـؤنول
گؤنده مینلرجه جوانلار سنـه قـوربان وئـریلیـر ،
رحمـه گل، ساکت اوتورما، کی پریشاندی، کـؤنول
بوقورو جانـی سنه ساخلامیشام ، هدیـه وئـرهم،
قسمتیم اولسـا، یولوندا قوجـا قـورباندی کـؤنول،
یـوردمـون قـایغیسی آلتینـدا قـالان اولادی‌یـام،
بـوقدر قـایغی‌لاری چکمـه‌گه شـایانـدی کـؤنول!
تهران ۱۳۵۷ دی آیی

مظفر

«وطن عشقی»

وطنیـن عشق اودونا بـردل دیوانه یانار
نئجـه کیـم شعلهٔ شمعه پر پـروانـه یانار
یاندی قورتولدی کونول، لیکن اونون سوزیندن
اود دوشوب ایندی داخی جسم پریشانه یانار
یوکسه لیب گؤکلره ناری، یتیب آفاقه اودور
او دلانیب شانلی گـونش آتش نیرانـه یانار
نئجه فریـاده گلیب ایلـه میوم آه و فغان
قوورولوب قانلی کؤنول حسرت جانانه یانار
عشقی انکار ائلیه‌ن گـه‌ل، دلی پروانه‌یه باخ
جانینی گـؤر نه ووروب شمـع شبستانه یانار
ساقیا مجلس مـی ایچـره دئمه نـام وطـن
اودلانارسینه‌لـر اونـدن مـی و میخـانه یانـار
کیمسه‌نین اولماسا قلبینده وطن عشقی یقین
عمـری بیهوده سوروب آتش خسرانـه یانار
تیلدیلار «شانلی وطـن نامینی» ممنوع منه
سویلیه رسه‌ن بئله بیرظلمی هرانسانه یانار
شاعرم «حب وطن» دور منه عالمده شعار
اودی کیم عشق اودونا بـودل دیـوانـه یانار
یان «مظفر» که بو یانماق سنه بیر نعمت دور
ئولو دورکیمسه که نه یاندیرابیلمه‌ز، نه یانار

معرفی کتاب:

۱ـ بایاتی‌لار. استاد م. ع. فـرزانه‌نین ایللردن بری تـوپلادیغی بایاتی‌لارین ایکینجی چاپی ایللرجه توفیف ده قالدیقدان صونرا کچن آی چاپدان چیخدی

۲ـ آپاردی سللرسارانی. آپاردی سللرسارانی داستانی‌نی آقای حسن‌مجیدزاده (ساوالان) مفصل شکلده شعره سالمیش و ۱۳ ایل بوندان قاباق چاپ اتمیشدی. لکن پهلوی رژیمی طرفیندن کچن ایله جن نشرینه اجـازه ویریلمه میشدی. بوشعـر کتابی کچن ایلده چیقان ایلك تورکجه کتابدیر.

۳ـ قارتال. آقای گنجعلی صباحی‌نین گوزل قلمی‌ایله یازیلان کارتال حکایه‌لر مجموعه‌سی صون گونلرده چاپدان چیخمیشدیر.

خبرلر:

نشریه میزین ۲ ـنجی نمره‌سینده «خبرلر» سیراسیندا «چنلی‌بئل» نشریه‌سینین صنعتی دانشگاهین «آذربایجان مسئله‌لری‌آراشدیرما گروهی» ناباغلی اولدیغی قید ائدیلمیشدر.

«چنلی‌بئل» نشریه‌سی تحریریه‌هیئتینین بیلدیر دیگینه گؤره بوخاریداکی گـروهون صنعتی دانشگاها باغلیلیغی یوخدر.

وارلیق

مجله ماهانه فرهنگی، ادبی و هنری

(به‌زبانهای‌فارسی و ترکی آذری)

ناشر افکارگروه فرهنك و ادب انجمن آذربایجان

تحت نظر هیئت تحریریه

محل اداره: تهران، خیابان مصدق، خیابان دمشق،شماره ۱۶

تلفن ۸۹۸۴۲۴ ۶۴۰۳۸۰ ۷۶۱۸۳۶

چاپ‌کاویان ـ میدان بهارستان

قیمت ۱۰۰ ریال

ستارخان

قهرمان انقلاب مشروطیت ایران

در این روزهای آزادی تحت لوای جمهوری اسلامی ایران سالگرد هفتادو-
چهارمین سال انقلاب بزرگ مشروطه را که نخستین انقلاب همگام ملت ایران
بر علیه ظلم و ستم و استبداد و استثمار بود بهمه خلق های ایران تبریک می گوئیم .